

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta právnická

Katedra právních dějin

Diplomová práce

Kosmova kronika jako poznávací pramen práva

Jakub Lamka

Plzeň 2022

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

Fakulta právnická

Akademický rok: 2020/2021

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Jakub LAMKA**
Osobní číslo: **R17M0166P**
Studijní program: **M6805 Právo a právní věda**
Studijní obor: **Právo**
Téma práce: **Kosmova kronika jako poznávací pramen práva**
Zadávací katedra: **Katedra právních dějin**

Zásady pro vypracování

1. Úvod –obsah, vymezení tématu a cíle práce.
2. Kosmas.
3. Historické souvislosti a zasazení kroniky do kontextu doby.
4. Právní instituty v jednotlivých knihách kroniky.
5. Závěr –shrnutí a význam kroniky jako pramene práva.

Rozsah diplomové práce:
Rozsah grafických prací:
Forma zpracování diplomové práce: **tištěná**

Seznam doporučené literatury:

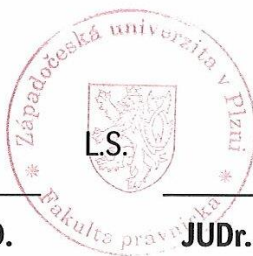
1. Kosmova Kronika Čechů –různé edice a překlady
2. ADAMOVÁ, Karolina, Antonín LOJEK, Karel SCHELLE a Jaromír TAUCHEN. Velké dějiny zemí Koruny české, Tematická řada: Právo. Praha: Paseka, 2017.
3. NOVOTNÝ, Václav. České dějiny, Dílu I. část 1: Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha. Praha: Jan Laichter, 1912.
4. NOVOTNÝ, Václav. České dějiny, Dílu I. část 2: Od Břetislava I. do Přemysla I. Praha: Jan Laichter, 1913.
5. TŘEŠTÍK, Dušan. Kosmas: [studie s výběrem z Kosmovy Kroniky]. Praha: Svobodné slovo, 1966.
6. TŘEŠTÍK, Dušan. Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení. Praha: Academia, 1968.

Vedoucí diplomové práce: **JUDr. et Mgr. Vendulka Valentová, Ph.D.**
Katedra právních dějin

Datum zadání diplomové práce: **17. února 2020**
Termín odevzdání diplomové práce: **31. března 2021**

JUDr. et PhDr. Stanislav Balík, Ph.D.
děkan

JUDr. et PhDr. Stanislav Balík, Ph.D.
vedoucí katedry

V Plzni dne 1. února 2021

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci na téma „Kosmova kronika jako poznávací pramen práva“ zpracoval samostatně. Veškeré prameny a zdroje informací, které jsem k sepsání této práce použil, byly řádně citovány v poznámkách pod čarou a jsou uvedeny na konci práce v Seznamu použité literatury a dalších pramenů.

V Plzni dne 30. března 2022

.....

Jakub Lamka

Poděkování

Rád bych poděkoval oběma vedoucím – JUDr. Mgr. Václavu Valešovi, Ph.D., a JUDr. et Mgr. Vendulce Valentové, Ph.D. – za odborné vedení této mé diplomové práce a rady při jejím zpracování.

Práci bych rád věnoval synovi Matějovi, který se narodil v době, kdy jsem ji psal. Díky němu se z jejího dokončení stala opravdová výzva. I proto největší poděkování musí směřovat k mé ženě Pavlíně, bez jejíž trpělivosti a podpory bych tuto výzvu nemohl úspěšně splnit.

V neposlední řadě bych rád poděkoval svému zaměstnavateli, jímž je Krajské státní zastupitelství v Plzni, jmenovitě krajské státní zástupkyni JUDr. Anně Maříkové, která mi laskavě umožnila při zaměstnání studovat, a mé vedoucí Mgr. Radomíře Anderlové, bez níž by toto dílo nevzniklo, neboť bych se zřejmě vůbec do studia práv nepustil.

Obsah

1. Úvod, vymezení tématu a cíle práce	1
2. Kosmas	3
3. Historické souvislosti a zasazení kroniky do kontextu doby	7
3.1 Kosmovy Čechy	8
3.2 Panovník a předáci	9
3.3 Říše římská a jiné okolní státy	13
3.4 Církev	15
3.5 Právo	17
4. Právní instituty v jednotlivých knihách kroniky	20
4.1 První kniha	24
4.1.1 Úvod	24
4.1.2 Staré pověsti české	25
4.1.3 Přemyslovští vládci v první knize	31
4.1.4 Pražské biskupství	35
4.1.5 Výsady Boleslavovy	37
4.1.6 Knížecí volba	38
4.2 Druhá kniha	39
4.2.1 Přemyslovští vládci ve druhé knize	40
4.2.2 Dekreta Břetislavova	41
4.2.3 Následky výpravy Břetislava I. do Polska	49
4.2.4 Právo seniorátu	52
4.2.5 Olomoucké biskupství	53
4.2.6 Mohučská synoda a její důsledky	55
4.2.7 Další právní instituty ve druhé knize	56
4.3 Třetí kniha	57
4.3.1 Úvod	58
4.3.2 Přemyslovští vládci ve třetí knize	58
4.3.3 Právní instituty ve třetí knize	63
5. Závěr, shrnutí a význam kroniky jako pramene práva	66
Resumé	70
Seznam použité literatury a dalších pramenů	71

1. Úvod, vymezení tématu a cíle práce

Chronica Boemorum. Kronika Čechů. Dílo sepsané kronikářem Kosmou, které je všeobecně známé jako Kosmova kronika. Jedná se o nejstarší dochovanou kroniku českých dějin, která je právem považována za jedno nejvýznamnějších literárních děl českých dějin nejen ve středověku.

Cílem této práce je podívat se na Kosmovu kroniku pohledem právníka a zkoumat ji jako pramen práva. To znamená, že jejím hlavním úkolem by mělo být identifikovat právní instituty v kronice obsažené a následně je rozebrat. Pramen práva je přitom pojmem o více významech. Mě bude Kosmova kronika zajímat jako pramen práva v gnozeologickém pojetí, tedy jako pramen poznání práva. Toto pojetí je širší nežli pojetí formálních pramenů práva. Jedná se o veškeré informace o právu, jeho společenském působení.¹ Zaměřím se tedy na veškeré informace o právu tehdejší doby, které se nám díky Kosmově kronice dochovaly.

Struktura této práce bude následující. Po tomto krátkém úvodu se ve druhé kapitole pokusím shrnout veškeré informace, které se nám dochovaly o kronikáři Kosmovi. Ve třetí kapitole následně zasadím Kosmovu kroniku do historického kontextu doby, o níž pojednává a v níž vznikala, abych čtenáři zprostředkoval základní přehled, o čem a proč vlastně Kosmas psal. Zaměřím se přitom opravdu pouze na nejdůležitější aspekty dané doby, které mají dle mého názoru pro tuto práci hlubší význam. Hlavním obsahem a zároveň cílem této práce, jak již bylo uvedeno, je podívat se na Kosmovu kroniku z pohledu práva, konkrétně jako na poznávací pramen práva, o což se pokusím v následující nejdelší části, již je kapitola čtvrtá. Stejně jako je kronika rozdělena do tří knih, je i tato kapitola rozdělena do tří subkapitol, které pojednávají o právních institutech v jednotlivých knihách. Jednak pro přehlednost, jednak pro zdůraznění nejdůležitějších právních institutů jsou i jednotlivé subkapitoly dále děleny. Poslední pátá kapitola je závěrečným shrnutím práce a mých zjištění.

Vzhledem ke zvolenému tématu má tato práce zejména analytický charakter, shrnuje dosavadní poznatky a obsahuje proto řadu citací z odborných a historických publikací. Hlavním podkladem je pochopitelně Kosmova Kronika Čechů. Veškeré citace v této mé práci pochází z 8. vydání v nakladatelství Argo z roku 2011 s modernizovaným překladem filoložky Magdaleny Moravové, která

¹ GERLOCH, Aleš. *Teorie práva*. 6., aktualiz. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2013, s. 71.

upravila klasický český překlad filologa Karla Hrdiny z roku 1929 později doplněný historičkou Marií Bláhovou. Z předchozího 7. vydání z roku 2005 mi byli podkladem zejména předmluva a komentář. Hodně jsem čerpal z díla historika Dušana Třeštíka, který je předním českým odborníkem na Kosmu a jeho kroniku. Hlavním podkladem, z něhož vycházím při datacích zejména vlád jednotlivých panovníků, je rozsáhlá publikace *Přemyslovci: budování českého státu*. V případě panovníků a biskupů jsou v závorkách vždy uvedena data jejich vlády či episkopátu.

Tam, kde v textu odkazuji na konkrétní znění kroniky, uvádím v závorce nejprve číslo příslušné knihy (I, II či III) a následně číslo kapitoly. Vynechaná místa v citacích jsou značena třemi tečkami (...) a latinská slova v textu jsou zvýrazněna kurzivou.

2. Kosmas

„*Curriculum vitae*“ nejstaršího českého kronikáře, děkana pražské kapituly Kosmy, by dle Dušana Třeštíka zaujalo sotva jednu stranu.² Mně se sice v této práci povedlo Kosmův životopis rozvést zhruba na strany tři, ale to nic nemění na faktu, že o Kosmově osobě a jeho životě máme velmi málo informací, neboť jejich takřka jediným zdrojem je právě jím sepsaná kronika, do níž o sobě ovšem vložil pouze několik bezděčných poznámek.

Kosmas se narodil kolem poloviny 11. století, pravděpodobně kolem roku 1045, což lze vyvodit z toho, že sám sebe v kronice k roku 1125 označil jako již osmdesátiletého (III, 59). Pocházel asi z rodiny českého duchovního. Méně pravděpodobný je velmožský původ, o kterém se někdy také uvažuje.³

Mladý Kosmas zůstal poměrně dlouho v Praze u rodičů, navštěvoval zdejší školu, kde získal základní vzdělání, a teprve poměrně pozdě, až po roce 1074, se vypravil na studie do ciziny.⁴ To, že si mohl dovolit tak nákladná studia, ukazuje, že jeho rodina nebyla jistě chudá.⁵

Je banální pravdou, že raně středověká vzdělanost byla téměř výhradně v rukou církve.⁶ Jelikož v Čechách chyběla univerzita, odcházeli Češi za vyšším vzděláním do zahraničí.⁷ Sám Kosmas studoval v katedrální škole u svatého Lamberta v Lutychu, kde byly tehdy nejslavnější školy v kulturní oblasti Římské říše, a to pod vedením slavného matematika, mistra Franka, jenž zde přednášel v letech 1047-1083. Mezera v kronice napovídá, že Kosmas opustil Čechy někdy kolem roku 1075 a že se do Prahy nevrátil před rokem 1082, přičemž není vyloučeno, že se tak stalo až kolem roku 1090.⁸ Jak sám prozradil ve své kronice, v Lutychu studoval gramatiku a dialektiku (III, 59), které spolu s rétorikou tvořily základ *trivia*, jehož program předpokládal osmileté studium. A pokud se Kosmas vrátil do Prahy až někdy kolem roku 1090, možná, že si v Lutychu nabyté vzdělání doplnil ještě u jiných mistrů, přičemž v kronice porůznu roztroušené glosy skutečně vykazují jistou autorovu zběhlost v teologii,

² srov. TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmas: studie s výběrem z Kosmovy Kroniky*. Praha: Svobodné slovo, 1966. Odkazy pokrokových osobností, s. 7.

³ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. 7. vyd., s. 229.

⁴ Tamtéž, s. 13.

⁵ TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha: Academia, 1968, s. 43.

⁶ TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmas: studie s výběrem z Kosmovy Kroniky*. Praha: Svobodné slovo, 1966. Odkazy pokrokových osobností, s. 24.

⁷ BARTLETT, Robert, SOMMER, Petr, Dušan TŘEŠTÍK a Josef ŽEMLIČKA, eds. *Přemyslovci: budování českého státu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 21.

⁸ srov. KOSMAS. *Kronika Čechů*. 8. vyd., s. 7.

astronomii nebo geografii.⁹ Nevíme jistě, jestli prodělal i nejvyšší stupeň, tzv. *quadrivium*, zahrnující aritmetiku, geometrii, astronomii a muziku.¹⁰ Je rovněž pravděpodobné, že v souladu s tehdejšími studijními zvyklostmi navštívil Kosmas v cizině i školy jiné.

Studiem na zahraničních školách se utvářela vrstva již domácí inteligence, vesměs duchovních, kterou stále více spojovalo vědomí národní sounáležitosti. Tito lidé se cítili dostatečně schopní a vzdělání k tomu, aby mohli zastávat i nejvyšší církevní úřady v zemi, a začínali pociťovat averzi vůči cizincům, kteří od nejstarších dob zastávali vyšší církevní úřady v Čechách, kde v počátcích křesťanství chyběla domácí inteligence. Bylo to právě kronikář Kosmas, který sám studoval a zahajoval svou profesní kariéru v době vlády Vratislava II., kdo tyto první projevy národního vědomí o něco později vyjádřil.¹¹

Po svém návratu ze studií se Kosmas stal členem svatovítské kapituly. Jak a kdy přesně k tomu došlo, se z kroniky ani odjinud nedozvídáme, ale zřejmě to bylo záhy po jeho návratu do Čech. Z nepatrných, ale vcelku průkazných náznaků můžeme usuzovat, že v roce 1091/1092 doprovázel nové biskupy, pražského Kosmu a olomouckého Ondřeje k císaři Jindřichovi do Mantovi, kde byli oba biskupové potvrzeni (II, 49-50), a že v roce 1094 jel s týmiž biskupy do Mohuče, aby byl přítomen jejich oficiálnímu vysvěcení mohučským arcibiskupem (III, 2-3). Z toho plyne, že v roce 1091 se nepochybně nacházel v Čechách a že v té době byl už také pražským kanovníkem.¹²

Zřejmě je, že Kosmas se svatovítskou kapitulou spojil zbytek svého života. Kněžské svěcení přijal roku 1099 a od roku 1120 až do své smrti zastával úřad děkana této kapituly. Znamená to tedy, že žil v samém středu politického dění na Pražském hradě, setkával se denně s knížaty, velmoži a biskupy a byl tedy pro sepsání kroniky vskutku člověkem nejpovolnějším.

Zároveň je třeba uvědomit si a zdůraznit, že Kosmas líčil českou historii ze stanoviska třídy, jejímž byl příslušníkem. Tento postoj se projevuje na každé stránce jeho kroniky: boj za jednotu knížat, proti nebezpečí feudálního rozdrobení. S tím souvisí těsně i snaha glorifikovat Přemyslovce jako rod i jednotlivá knížata.

⁹ KOSMAS. *Kronika Čechů*. 8. vyd., s. 8.

¹⁰ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. 7. vyd., s. 228.

¹¹ srov. BLÁHOVÁ, Marie, Jan FROLÍK a Naďa PROFANTOVÁ. *Velké dějiny země Koruny české. I. svazek, Do roku 1197*. Praha: Paseka, 1999, s. 451.

¹² KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. 7. vyd., s. 231.

I to, že Kosmas byl knězem, nezůstalo samozřejmě bez vlivu na jeho kroniku, snaha posílit prestiž církve je v ní zřejmá.¹³

Pokud jde o Kosmův osobní život, víme, že stejně jako většina českých duchovních jeho doby, byl ženatý, neboť pravidlo celibátu se začalo v Čechách pozvolna prosazovat teprve někdy ve 13. století. Jeho manželkou byla jakási Božetěcha, o níž se z kroniky dozvídáme pouze to, že zemřela dne 23. ledna 1117 (III, 43). Ke svatbě došlo někdy po jeho návratu ze studií, tedy po 45. roce jeho života. A bylo mu už přes 70, když manželka zemřela.¹⁴

Dále víme, že Kosmas měl se svou manželkou syna Jindřicha (III, 51). Vzhledem k tomu, jak Kosmas v kronice popsal pouť svého syna spolu s dalšími do Jeruzaléma, byly vedeny spory o to, zda se náhodou nejedná o pozdějšího olomouckého biskupa Jindřicha Zdíka (1126-1150). Dnes ovšem převládá názor, že tomu tak není.

To je vše, co o Kosmově rodině víme.

Své životní dílo, o němž pojednává tato práce, začal psát až jako stařec roku 1119. Impulsem pro sepsání kroniky přitom mohl být pocit samoty po ztrátě jeho ženy. Spíše než v autorově osobním životě bývá ale tento důvod spatřován v neutěšené politické situaci jeho současnosti, zvláště v neblahých událostech let 1107-1110. Především na ně totiž kronika reaguje.¹⁵

Přibližně od roku 1118 je vidět v kronice zlom, zprávy se stávají suchými analistickými poznámkami, začínají si všímat v neobvyklém v celé kronice rozsahu přírodních úkazů. Nepochybně tu máme před sebou poznámky, které si Kosmas činil o běžných událostech a současně s nimi rok po roku v době, kdy svou kroniku psal.¹⁶ Jak se ale dozvídáme ze stručného dovětku připojeného ke kronice nejspíš jedním z jeho spolubratrů z chrámu sv. Víta, Kosmas ukončil svou životní pouť dne 21. října 1125. Můžeme celkem oprávněně usuzovat, že teprve smrt či předchozí krátká nemoc vyrvala Kosmovi pero z ruky. Ještě po 23. květnu do kroniky zapisoval. A 62. kapitola jistě neměla být závěrečnou tečkou za celým jeho dílem.¹⁷

¹³ TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha: Academia, 1968, s. 16.

¹⁴ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. 7. vyd., s. 232.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha: Academia, 1968, s. 53.

¹⁷ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. 7. vyd., s. 228.

Můžeme tedy shrnout, že zhruba osmdesátiletý Kosmas se na svou dobu, kdy průměrný věk sotva dosahoval čtyřiceti let, dožil extrémně vysokého stáří. Byl vzdělavcem, který svůj život zasvětil církvi. Vděčíme mu za sepsání kroniky, o níž tato práce pojednává, a přestože ji bohužel nestačil dokončit, dochovalo se nám díky ní mnoho informací nejen o jeho době, ale i o jeho (a tedy i našich) předchůdcích. Vzhledem ke Kosmově dlouhověkosti se navíc často jedná o informace hodnověrné a takřka „z první ruky“, přestože občas zmatečné, jak bude později ukázáno.

3. Historické souvislosti a zasazení kroniky do kontextu doby

Na Kosmovu kroniku, stejně jako na ostatní historická díla, je třeba co nejvíce nazírat prizmatem doby, kdy byla sepsána či o níž pojednává. Abychom proto mohli Kosmovi lépe porozumět, je třeba udělat si nejprve lepší představu o tom, jak vypadaly jeho Čechy a jací lidé v nich žili. Z Kosmovy kroniky se o tom ale bohužel dozvídáme jen velmi málo. Její autor pochopitelně neměl zapotřebí vyprávět svým čtenářům to, co znali ze své každodenní zkušenosti.

Kosmas svou kroniku sepsal pravděpodobně jako reakci na neutěšené domácí poměry v českých zemích po roce 1100, kdy docházelo k neustálým bojům knížat o trůn, kterých využívali ke svým zájmům panovníci z okolních zemí. Kosmas se ve své kronice snažil svým současníkům ukázat, jak slavná a silná byla česká země za jejich předků a jakých chyb je třeba se vyvarovat, aby znovu rozkvetla.¹⁸ Klíčem ke každému velkému historickému dílu není minulost, nýbrž současnost; je tomu tak i u Kosmy – pro svou současnost, proto, že ji chtěl změnit, psal svou kroniku, proto se vystavoval i osobnímu nebezpečí hrozícímu mu pro jeho kritický postoj k současníkům, nebezpečí, jehož si byl plně vědom.¹⁹ Náš kronikář byl při psaní své Kroniky Čechů pravděpodobně veden zejména snahou o zachování silných a jednotných českých zemí, ve kterých by vládl mír.

Přitom je třeba říci, že středověcí historikové se nyní jeví především jako literáti, kteří reagují svým vlastním, pro nás často těžko pochopitelným způsobem na celé politické, sociální, ideologické a literární dění své doby, kteří mluví ke svým současníkům v často jen jim srozumitelných formách. Jestliže historikové devatenáctého století jaksi mlčky předpokládali, že středověcí dějepisci psali pro ně, že sbírali a zaznamenávali historické „zprávy“ pro paměť budoucím a pro poučení budoucích historiků, uvědomujeme si nyní, že psali o svých současnicích a pro ně.²⁰

¹⁸ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. 7. vyd., s. 14.

¹⁹ srov. TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmas: studie s výběrem z Kosmovy Kroniky*. Praha: Svobodné slovo, 1966. Odkazy pokrokových osobností, s. 101.

²⁰ TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha: Academia, 1968, s. 21.

3.1 Kosmovy Čechy

Od 4. stol. po Kr. se pronikají na naše území stále silnější slovanské kmeny (Slované). Poměrně brzy (nehledíme-li k Sámově říši, která se vytvořila v 7. st. a měla charakter nadkmenového sjednocení) vznikl u nás první státní útvar. Byla to Velkomoravská říše, ve které vládli Mojmírovci a trvala od počátků 9. století do prvních let 10. století, kdy byla rozvrácena nájezdy Maďarů. Rozkládala se zejména na území Moravy, středních a západních Čech, části Slovenska, Polska a Panonie. V 9. století se začíná formovat český stát. Navázal na tradice Velké Moravy, což vyjadřovala pozdější teorie *translatio regni* (teorie o přenesení království z Velké Moravy do Čech). Stejně jako před tím Říše velkomoravská, musel i český stát čelit mocenským tlakům ze strany Franků a později římských císařů. Podle R. Rauschera „základem jeho byla rodová moc Přemyslovců a nikoliv moc úřední, udělená císařem, jako tomu bylo u vévod v říši“.²¹ Asi takto by mohl vypadat velice stručný úvod k historii Čech.

Čechy Kosmovy doby, tedy v druhé polovině 11. století a na počátku 12. století, se skládaly z jednotlivých hustěji osídlených oblastí, oddělených od sebe lesy a bažinami. Lidé byli závislí na přírodě, plně se jí podřizovali a téměř jediným způsobem obživy bylo stále značně primitivní zemědělství. To, že byl legendární Přemysl oráčem, není žádná náhoda. Oráč spojený bytostně se zemí (vstupuje s ní v mýtický svazek) a zvelebující půdu představoval ideálního vládce, který je své zemi věrný a pečuje o její rozkvět.²² Je to motiv rozšířený v rozsáhlé oblasti slovanské, germánské, keltské a je známý i z antiky. Zdá se, že volba panovníka – oráče – skutečně souvisela nějak s ritem „královské orby“ a „svatého sňatku“ zajišťujícími úrodu.²³

Pro lidská sídla zbývaly jen větší či menší planiny oddělené navzájem pásy lesů. Neexistovaly vesnice, na jaké jsme zvyklí dnes, ale pouze malé osady, ve kterých bydlelo jen pár rodin. V těchto uzavřených okrscích se pak utvářel veškerý hospodářský a společenský život. Právě zde vznikla první knížectví, která pak byla na počátku 10. století všechna spojena pod vládu přemyslovských knížat sedících na Pražském hradě.

²¹ ADAMOVIČ, Karolína. *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě: přehled vybraných otázek*. Praha: C.H. Beck, 2000. Beckovy právnické učebnice, s. 12.

²² Tamtéž, s. 20.

²³ srov. TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepiscetví a politického myšlení*. Praha: Academia, 1968, s. 180.

Celkový počet obyvatel v Kosmově době v Čechách můžeme celkem strážlivě odhadnout asi na půl milionu lidí. Na tento počet přitom připadalo jen asi tři až čtyři tisíce skutečných pánů, spravujících knížecí hrady, velících vojskům a zasedajících v radách, které všechno ostatní obyvatelstvo živilo. Dějiny, které Kosmas zaznamenával, se pak téměř bez výjimky týkají právě této uzoučké skupiny lidí, které nesjíše také téměř všechny osobně znal a kteří se také znali navzájem. Když pak Kosmas v kronice často mluví o tom, že o nějaké důležité záležitosti rozhodli „všichni Čechové“, má tím na mysli právě jen úzkou skupinu velmožů, kteří jediní měli v rukou politickou moc a rozhodovali či spolurozhodovali o osudu státu.²⁴ V celé jeho kronice vystupuje skutečný lid pouze jako pozadí, na kterém se odehrává tragédie, jejímiž hlavními herci jsou knížata, jejich „kmeti“ – velmožové, jejich bojovníci a klerici. Ti jsou českým národem. Spojuje je jen to, že jsou poddáni jednomu knížeti, který je má v rukou, je jejich pánem, představitelem, je však na nich sám také závislý. Jsou to „muži čeští“, jak o nich mluví již nejstarší staroslověnská legenda o svatém Václavu z 10. století. Tito lidé tvoří dějiny, jejich skutky jsou hodny zaznamenávání, chvály a hany. Nebylo tomu tak pouze u Kosmy – pro celé středověké dějepisce byl lid předmětem dějin a ne jejich podmětem – ostatně i dlouho potom zůstává lid velmi často historicky němý.²⁵

Kosmovy Čechy byly zemí, která se v mnohém lišila od ostatních evropských zemí na západě, byly jistě primitivnější, už proto, že jejich státní vývoj neměl dlouhou tradici, byly však silné a životaschopné proto, že jejich vládcí dovedli najít originální řešení základních problémů existence raně středověkého státu.²⁶ Tím se dostáváme k osobě panovníka.

3.2 Panovník a předáci

Zhruba do 13. století hovoříme o etapě patrimoniálního státu. Jde o stát raně feudální a období feudální rozdrobenosti. Panovník vystupuje tak jako kdyby celý stát byl jeho vlastnictvím.²⁷

Feudalismus chápeme jako společenské zřízení, jehož podstatou byly vzájemné svazky mezi členy společnosti, založené na poslušnosti, službě

²⁴ srov. KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. 7. vyd., s. 6-10.

²⁵ TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmas: studie s výběrem z Kosmovy Kroniky*. Praha: Svobodné slovo, 1966. Odkazy pokrokových osobností, s. 23.

²⁶ srov. Tamtéž, s. 16.

²⁷ srov. ADAMOVÁ, Karolina. *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě: přehled vybraných otázek*. Praha: C.H. Beck, 2000. Beckovy právnické učebnice, s. 2.

a věrnosti. V praxi to znamenalo podřízení se vyšší autoritě, ať již v případě lenního vztahu jako leník svému lennímu pánovi, nebo v případě vrchnostensko-poddanského vztahu jako poddaný své vrchnosti.²⁸

Proč tato kapitola nepojednává o českém státu či národu, nýbrž o panovníkovi a předácích? Příznačné je, že všechny „národní“ dějiny 11.-12. století jsou vlastně dějinami králů, do té míry, že někdy se určité oddíly těchto spisů stávají prostě biografiemi jednotlivých panovníků a že „*origo gentis*“ je tu vlastně nahrazováno „*origo*“ dynastie. To vůbec není v rozporu s tím, že je nazýváme dějinami „národů“.²⁹

Je nezbytné, aby zde zaznělo, že jak Kosmovi, tak lidem jeho doby splývalo to, co dnes označujeme jako stát, s osobu panovníka. Neznamenalo to ovšem, že panovník mohl říci: „stát jsem já“. Nic nebylo středověku vzdálenější než tento absolutistický postoj. Stát byl panovník a feudálové nebo lépe, panovník byl ztělesněním feudálů jako třídy. Tím chce být řečeno asi tolik, že v době, kdy se šlechta ještě nezformovala jako stav, uvažovala o sobě jako o společenské skupině jen jako o podřízených jednoho panovníka. Panovník byl jejich reprezentantem, symbolem, či jak bychom tento vztah opsali. Nebudeme-li mít tuto skutečnost na paměti, nepochopíme vůbec proč „šlechta“ celého staršího středověku tak lpěla na určitých dynastiích, proč např. Kosmas přijímá jako samozřejmost, že jediným rodem předurčeným k vládnutí v Čechách jsou Přemyslovci. Pochopíme pak také, že panovník byl tak těsně s feudály svázán, že jeho moc byla vždy určena jen poměrem mezi centripetálními a centrifugálními tendencemi šlechty. Tento vztah byl dosti podstatně ovlivňován ideologií, která určovala míru „obecně uznávaných“ práv panovníka tím, že zesilovala a vyzdobovala jeho postavení jako symbolu nebo reprezentantu feudálů. Tuto ideologii vytvářela především církev. Pokud byla relativně nezávislá na panovníkovi, byla její panovnická ideologie odrazem jejího vztahu k němu, odrážela její požadavky. Česká církev Kosmovy doby však byla typickou zemskou církví, plně závislou na panovníkovi, zde se tedy požadavky bojů o investituru neobjevily. Kosmas je tedy mluvčím panovníka a světských feudálů,

²⁸ srov. VOJÁČEK, Ladislav, Karel SCHELLE a Vilém KNOLL. *České právní dějiny*. 3. upravené vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2016, s. 40.

²⁹ TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha: Academia, 1968, s. 93.

a v určitém smyslu i něčeho více – české země. Zde se objevuje pojem, který se blíží naší představě o státu.³⁰

Český panovník (kníže či král) je hlavní postavou kroniky a středobodem všeho dění. Je garantem vnitřní jednoty českých zemí či strůjcem opaku. Všichni předáci jsou mu povinni poslušností jako vojevůdci a věrností jako vládci. Ve skutečnosti ale šlo o věrnost vzájemnou vyplývající ze vzájemné závislosti knížete a předáků na sobě.

Pokud jde o pravomoci panovníka, ten byl nejvyšším zákonodárcem (zdrojem práva), reprezentantem státu navenek, nejvyšším velitelem vojska, svolával předáky země k poradám – jakási kolokvia – sjezdy, byl nejvyšším soudcem, dosazoval vysoké světské a církevní úředníky a hodnostáře. Náležela mu určitá výsostná práva – regály, ze kterých mu plynul zisk – horní regál, mincovní, židovský atd.³¹ Zákonodárná pravomoc přitom měla zprvu spíše povahu výsad – privilegií, která mohl panovník udělovat jako výjimky z práva obyčejového, jehož platnost a závaznost byla mimo oblast jeho působnosti.³²

Současně s panovníkem hovořím i o předácích (velmožích) proto, že jejich vliv na politiku státu se znenáhla konstituuje a uplatňuje se zejména při rozhodování o obsazení trůnu a na kolokviích – shromážděných svolávaných panovníky, dále pak při výkonu soudnictví a správě státu. Postupem doby se čeští velmoži stávají rozhodujícím činitelem ve státě a nositelem české státnosti, zejména ve sporech o nástupnické právo mezi jednotlivými větvemi početného vládnoucího rodu v 11. a 12. století.³³

Zmíněná kolokvia byla spíše poradní shromáždění, k nimž kníže svolával přednější muže v zemi, tedy náčelníky rodů starých i nových, členy panujícího rodu, přední úředníky a snad také jiné členy rodů šlechtických. Okruh účastníků nelze přesně vymezit, neboť o nějakém právu účastnit se těchto porad nemůže vlastně být řeč. Jejich pramenem byla pouze a jedině vůle knížecí. Nelze mluvit ani o povinnosti knížete kolokvia svolávat. Záviselo jen na jeho dobré vůli, koho

³⁰ TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha: Academia, 1968, s. 165-166.

³¹ ADAMOVÁ, Karolína. *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě: přehled vybraných otázek*. Praha: C.H. Beck, 2000. Beckovy právnické učebnice, s. 18.

³² MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Leges, 2010. Student (Leges), s. 39-40.

³³ srov. Tamtéž, s. 30.

chtěl k poradě přibrat a nebyl ani vázán přijatými usneseními, přestože bývalo zvykem předkládat zde všechny důležitější otázky.³⁴

Vedle těchto porad, závislých úplně na vůli knížete, vidíme však také jiná, širší shromáždění (*concilium, colloquium generale, synodus*), jakési valné hromady všeho obyvatelstva. Jejich ráz byl spíše praktický, neboť byla svolávána k vyhlášení nových, obecně závazných zákonů či jiných důležitých záležitostí, které bylo třeba rychle dostat ve všeobecnou známost, jako například každou změnu na trůně. Účastenství bylo rozšířeno na všechny, jichž se tyto věci týkaly, tedy na všechno svobodné obyvatelstvo. Ale jejich právo bylo vlastně vyčerpáno touto jejich přítomností a omezovalo se jen na vyslechnutí toho, co bylo oznamováno. O nějakém hlasování o přijetí či nepřijetí předloh nemůže být řeč. Již zde byl ale zárodek důležitých práv, která během doby povznesla tato shromáždění na stupeň skutečného sněmu.³⁵

Je tedy zřejmé, že „stát“, který první Přemyslovci vytvořili, nebyl státem v dnešním slova smyslu, a to i co do jeho správy. Byl spíše soustavou posádek kontrolujících a „vytěžujících“ dobytá území.³⁶ Raně středověký stát totiž byl spravován prostřednictvím hradské soustavy, plnící hlavně vojenskou a hospodářskou funkci. Významné knížecí hrady ovládaly vždy určité okolní území – hradské obvody, kastelánie. V jejich čele stáli hradští správci, kasteláni, úředníci jmenovaní knížetem. Největší moc a bohatství přinášely úřady žateckého a litoměřického kastelána. Vedle palatina šlo o dva nevlivnější „politiky“ v zemi. Kníže se snažil zabránit přílišnému „zdomácnění“ kastelánů ve svěřených jim hradech jednak častými osobními vizitacemi a jednak pravidelnou rotací předáků v úřadech.³⁷

Pro Kosmu a jeho kroniku je důležité, že to byli právě zmínění velmožové, kdo velmi pozorně naslouchal příběhům, jež dokládaly, že čeští předáci (*primates terre*) mají starobylé, charismatickou smlouvou zpečetěné právo volby nového knížete i přímý podíl na správě země, jak bude uvedeno později.³⁸ Pouze hlas starších země mohl stvrdit obnovení charismatické smlouvy mezi Čechy a nastupujícím knížetem, přičemž volební právo plnilo ještě jinou významnou

³⁴ srov. NOVOTNÝ, Václav. *České dějiny, Dílu I. část 1: Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*. Praha: Jan Laichter, 1912, s. 536-537.

³⁵ srov. Tamtéž, s. 537-538.

³⁶ srov. DIESTLER, Radek a Jana JŮZLOVÁ. *České dějiny v kostce*. Praha: Knižní klub, 2014. Universum (Knižní klub), s. 53.

³⁷ srov. KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. 7. vyd., s. 260.

³⁸ srov. KOSMAS. *Kronika Čechů*. 8. vyd., s. 14.

funkci. Symbolicky oddělovalo starou šlechtu od zbohatlíků a povýšenců a z intronizačního rituálu vylučovalo sluhy, dvořany nebo družiníky druhého řádu. Pestrý soubor různých zpráv a relací sice dokládá, že se předáci a „starší země“ občas měnili v bezmocné svědky knížecí zvůle, nicméně právě tak nechybí příklady, kdy platil opak. Staré řády platily a česká knížata je prostě musela respektovat.³⁹

3.3 Říše římská a jiné okolní státy

Vzhledem k tomu, že vývoj českého státu nejen v období raného středověku byl úzce spojen s politickým vývojem střední Evropy, nalezneme v kronice i řadu událostí, které se týkají okolních zemí. Kosmas se přitom o jiných státech, zejména o Říši římské a Polsku, zmiňoval pouze tehdy, pokud nějak zasahovaly do záležitostí ryze českých. Nejen z řádek kroniky pak vyplývá, že do záležitostí českého státu významně promlouval zejména římský král/císař, přestože si ukážeme, že minimálně z pohledu práva k tomu neměl žádnou legitimitu.

Poměr českého státu zejména k západním státům lze pokládat za základní problémem jeho existence a vývoje. Tento poměr je od samého počátku charakterizován úsilím franských a německých panovníků (počínaje již Karlem Velikým) o ovládnutí a podmanění českého státu. Ze strany českých panovníků je to naopak snaha o maximální nezávislost. Tyto permanentní konflikty se řešily mezinárodněpolitickými prostředky, diplomatickými jednáními, hrubým násilím i válkou. Vztah českého státu k německé středověké říši nutno tedy chápat nikoli jako vztah právní, nýbrž jako reálný a faktický výsledek konkrétního politického a vojenského poměru sil obou stran. ... Císařové přitom využívali známé teorie o papežském a císařském univerzalizmu, podle které počínaje Otou I., který byl korunován císařem v Římě r. 962, podléhají císaři všichni křesťanští panovníci jako světské hlavě křesťanského světa. Současně se němečtí panovníci snažili tento vztah vykládat ve smyslu lenní teorie jako vztah nejen osobní (římský císař – český panovník), ale i věcný (římský císař – český stát), jako by tedy měli dispoziční právo českým státem jako svým lénem. Nutno však říci, že český stát nikdy nebyl lénem německého císaře a jeho vztah k říši byl vždy zcela zvláštní.⁴⁰

³⁹ KOSMAS. *Kronika Čechů*. 8. vyd., s. 17-18.

⁴⁰ MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Leges, 2010. Student (Leges), s. 30.

Český stát byl od počátku objektem expanze svého západního souseda. V obecném povědomí stál původně mimo říši. Český kníže se ještě na počátku 11. století nepočítal k říšským předákům. Z dochovaných zpráv víme, že se v roce 895 na říšském sněmu v Řezně poddala králi Arnulfovi česká knížata v čele se Spytihněvem I. Právě od 9. století byl z Čech nárazově placen do říše roční tribut, kterým se Čechové vykupovali z hrozby válkou. Nelze v něm však spatřovat státoprávní pouto, jde o běžný soudobý institut. ... Postavení českého státu vůči římské říši nebylo určováno tradicí, zvyklostmi ani žádným právem, nýbrž zejména dočasnou slabostí nebo silou jeho vládců.⁴¹

Ukázali jsme si tedy, že římský král/císař neměl žádný právní nárok na to, aby zasahoval do českých věcí. Měl se se spokojit s tributem, který mu byl placen Čechy už od dob vlády Karla Velikého (768-814), ale v praxi to tak často nevypadalo. Z dalších pravomocí římského panovníka, které vyplývají z různých míst kroniky, bych uvedl právo formálně potvrzovat volbu českého knížete, právo povolat české a moravské vojsko do války či právo povolat českého knížete na říšský sněm. Závazky českého panovníka se tak podobaly závazkům ostatních manů a spočívaly hlavně v povinné službě dvorské a vojenské.⁴² O některých z nich bude rovněž pojednáno.

O vztahu k okolním státům hovořím i proto, že v kronice se opakovaně projevuje určitá Kosmova xenofobie a zřejmý odpor k cizincům. Týká se to zejména Poláků a Němců. Kosmův etnocentrismus podněcoval například fakt, že mnoho významných pozic v české církvi i státní správě v jeho době drželi Němci.

Kosmův vztah k Němcům nebyl zdaleka jednoduchý. Předně je třeba uvést, že Němci netvořili v jeho době žádné jednotné etnikum a Kosmas si byl toho také dobře vědom. Velmi přesně například odlišoval Rakušany od Němců vůbec (nazýval je „východní Němci“) a často také mluvil o jednotlivých německých „kmenech“ – o Sasech, Bavorech atd., přesto však příslušníky všech těchto kmenů nazýval Němci, tak jak to bylo zřejmě v Čechách obvyklé.⁴³ Kosmas přitom Němcům vytýkal zejména touhu po moci a majetku.

⁴¹ srov. VOJÁČEK, Ladislav, Karel SCHELLE a Vilém KNOLL. *České právní dějiny*. 3. upravené vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2016, s. 50-51.

⁴² NOVOTNÝ, Václav. *České dějiny, Dílu I. část 1: Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*. Praha: Jan Laichter, 1912, s. 556.

⁴³ srov. TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmas: studie s výběrem z Kosmovy Kroniky*. Praha: Svobodné slovo, 1966. Odkazy pokrokových osobností, s. 84.

V případě Poláků se Kosmovi nelíbili časté polské zásahy do vnitřních záležitostí v Čechách na počátku 12. století. Zápisky vedené po obou stranách zemské hranice dokazují, že česko-polské sousedství bylo zatíženo mnohými předsudky. Zatímco Kosmas opakovaně zdůrazňoval morální i válečnou převahu českých knížat i poplatnost piastovských vládců, kteří se na Česích dopustili těžkých křivd, Gallus Anonymus pokládal Čechy za největší nepřátele Poláků a vychytralé zbabělce, na jejichž věrolomnost soustavně doplácelo celé Polsko.⁴⁴

3.4 Církev

Pokud se vůbec bavíme o středověku, nelze se nezmínit o římskokatolické církvi a pominout její významné postavení. České země, respektive jejich obyvatelé, se staly křesťanskými prostřednictvím svých elit již v 9. století. Než však křesťanství dospělo do všech koutů českých zemí a křesťanské zásady přijali za své všichni obyvatelé, uběhlo ještě mnoho času.⁴⁵ Stejně tak mluvíme-li o 10. století a srovnáváme-li Čechy a Moravu s evropskými oblastmi, kde křesťanská tradice trvala již stovky let, lze říci, že Čechy a Morava vstoupily do latinského křesťanského světa „pozdě“.⁴⁶

Církev vůbec, a středověká zvláště, byla budována jako organizace nadstátní a univerzální, stojící mimo státy. ... Církevní požadavky, církevní morálka a křesťanská kultura vůbec se jen pozvolna prosazovaly v prostředí českého státu, v němž byly ještě živé přežitky předcházejících obyčejů, zvláště v oblasti práva rodinného (mnohoženství), trestního (krevní msta) apod. ... Teprve v Dekretech Břetislavových (1039) vyhlášených symbolicky nad hrobem biskupa Vojtěcha v polském Hnězdně, je s pozoruhodnou otevřeností proklamována podpora státu křesťanské církvi, jejím kněžím a zásadám křesťanské morálky.⁴⁷ O tom bude podrobněji pojednáno v subkapitole 4.2.2.

Církev rovněž měla (a stále má) své vlastní specifické právo, totiž právo kanonické, kde vedle činnosti domácích církevních orgánů představovaných biskupem, posléze i arcibiskupem, a provinciálními synodami dominovala tvorba zahraniční, centrální. Zde se uplatňovaly zejména různé typy papežských

⁴⁴ KOSMAS. *Kronika Čechů*. 8. vyd., s. 241-242, pozn. 142.

⁴⁵ VOJÁČEK, Ladislav, Karel SCHELLE a Vilém KNOLL. *České právní dějiny*. 3. upravené vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2016, s. 109-110.

⁴⁶ BARTLETT, Robert, SOMMER, Petr, Dušan TŘEŠTÍK a Josef ŽEMLIČKA, eds. *Přemyslovci: budování českého státu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 16.

⁴⁷ MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Leges, 2010. Student (Leges), s. 34.

rozhodnutí a koncilních usnesení.⁴⁸ Kanonické právo je systém norem, kterým se spravovala v první řadě církev, respektive osoby duchovního stavu. Do velké míry však zasahovalo i do vztahů osob necírkevních, zejména prostřednictvím úpravy práva rodinného, svátků či institutem takzvaného božího míru.⁴⁹ I o některých ustanoveních práva kanonického se v této práci zmíním.

V kronice najdeme řadu míst, v nichž do českých záležitostí významně promlouvá domácí klérus, papežská kurie, jakož i sousední arcibiskupové.

V popředí Kosmova zájmu stojí pochopitelně i pražský biskup, v určitých obdobích hned po knížeti druhá nejdůležitější osoba v zemi. V kronice proto najdeme portréty deseti pražských biskupů, přičemž více jsou zmapovány episkopáty pěti z nich, které Kosmas sám zažil či osobně znal, a to Šebíře (1030-1067), Jaromíra (1068-1090), Kosmy (1091-1098), Heřmana (1099-1122) a Menharta (1122-1134).

Pražský biskup byl jako všichni Čechové povinován knížeti věrností a byl také do značné míry závislý na jeho přízni. Už biskupská volba probíhala většinou zcela v panovníkově režii. Přesto se biskup občas dokázal na politické scéně prosadit (knížecí volba). Potenciální nebezpečí se kníže snažil minimalizovat výběrem loajálních kandidátů a potom také omezováním působnosti církevního pastýře na liturgickou a sakrální sféru, tedy na činnosti bezprostředně spjaté s výkonem daného úřadu.⁵⁰

Ještě bych rád zdůraznil, že je třeba uvědomit si, že křesťanství bylo jedinou formou myšlení středověké společnosti, křesťanstvím byly stanoveny nepřekročitelné hranice lidského rozumu. Podařilo se mu skutečně ovládnout tehdejší svět, vtisknout svou stopu do každé oblasti života.⁵¹ Pozdější evropské (vlastně západoevropské, katolické) rozdělení „světské“ a „duchovní“ moci, náboženství a politiky bylo proto prvním, nikde jinde se nevyskytujícím krokem k modernosti. Přípravovalo se dlouho, ale jeho dokončení ve 12. století spadá vjedno s reálným společenským procesem „první modernizace“ Evropy, vyznačovaným takovými jevy, jako je kolonizace a vznik měst. Příznačné je, že problém postavení církve ve světě nebyl řešen spekulativně, ale prakticky, právně – plně v římské tradici. Církev byla právem přímo posedlá a dokázala tuto

⁴⁸ VOJÁČEK, Ladislav, Karel SCHELLE a Vilém KNOLL. *České právní dějiny*. 3. upravené vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2016, s. 121.

⁴⁹ Tamtéž, s. 135.

⁵⁰ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. 7. vyd., s. 253-254.

⁵¹ TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmas: studie s výběrem z Kosmovy Kroniky*. Praha: Svobodné slovo, 1966. Odkazy pokrokových osobností, s. 25.

posedlost předat modernizující se společnosti. To, co ze sebe udělala, nemělo a nemá nikde obdoby.⁵² K tomu ovšem došlo až v desetiletích následujících po Kosmově smrti. Je proto třeba mít stále na paměti, že sféra duchovní a sféra světská byly v Kosmově době stále a vždy nerozlučně spjaty.

3.5 Právo

S ohledem na zaměření této práce by nebyla kompletní bez zmínky o právu raného středověku.

Vývoj systému českého práva je srovnatelný s vývojem práva minimálně v rámci střední Evropy, jejíž země procházely ve stejné době obdobným vývojem. Stejně jako v případě vývoje správy nacházíme mnohé analogie zejména v okolních státech. Řada dobových právních kategorií pak dokonce má společné kořeny v německém prostoru, odkud jak k nám, tak do dalších zemí bylo, je-li to tak možno říci, právo exportováno. ... Významným jednotícím prvkem pak bylo působení církve, se kterým šlo ruku v ruce kanonické právo, ovlivňující životy všech křesťanů a tvořící tak nejen společný evropský kulturní základ, ale do jisté míry také základ právní.⁵³

O Kosmově době můžeme rovněž hovořit jako o době raně feudálního státu a práva. Jde o období upevňování státu a vytváření základních právních obyčejů. Neméně důležitá je však pro nás i etapa předstátní společnosti, která u nás trvala až do 7.-8. století, kdy se začíná rozkládat a vytvářejí se předpoklady pro vznik prvních státních útvarů. Dějiny předstátní společnosti jsou totiž důležité pro vznik a další vývoj institucí státních a právních: právě zde se vytvářely předpoklady jejich vzniku, právě tady vznikaly v podobě předstátních obyčejů pravidla, která se později, po vzniku státu, přizpůsobená potřebám středověké společnosti, stala základem nového práva. Právě tu se vytvářela řada obyčejů a pravidel, která pak ovlivňovala charakter institucí rodinného práva, majetkového práva a zvláště trestního práva hluboko do feudalismu.⁵⁴

Feudální právo vyjadřovalo především zájmy feudálů, chránilo jejich moc ekonomickou, feudální stát a náboženství jako výraz feudální ideologie. Základním systémem feudálního práva bylo jeho dělení na právo šlechtické –

⁵² TŘEŠTÍK, Dušan. *Mysliť dějiny*. Praha: Paseka, 1999, s. 19-20.

⁵³ VOJÁČEK, Ladislav, Karel SCHELLE a Vilém KNOLL. *České právní dějiny*. 3. upravené vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2016, s. 117.

⁵⁴ srov. MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Leges, 2010. Student (Leges), s. 18-19.

obecné či zemské – a práva zvláštní, která byla zemskému právu podřízena a nesměla mu odporovat. Jen právo šlechtické upravovalo základní ústavněprávní vztahy: mezi šlechtou a panovníkem, mezi státem a králem, počet a práva zemských úředníků atd. Mezi nejdůležitější práva zvláštní pak patřilo právo městské, církevní, dále pak horní, viničné apod. ... Do značné míry se tedy v tomto feudálním právním systému zachovával princip personality práva podle příslušnosti k jednotlivým stavovským skupinám a samozřejmě i chápání práva jako privilegia, výsady, které zvýhodňuje určité skupiny a jednotlivce vůči ostatní společnosti. ... Feudální právo bylo proto především privilegiem, neznalo a neuplatňovalo princip rovnosti ani uvnitř jednotlivých společenských skupin.⁵⁵

Za nejstarší a základní formu feudálního práva můžeme označit právní obyčej. Dalšími formami feudálního práva, ve kterých se postupně vyvíjelo, byly nařízení panovníka, soudní nálezy, právní knihy, sněmovní usnesení, zemské desky a kodifikace. Právní obyčej navazuje na obyčeje předstátní společnosti a mnohé z nich, pozměněné a přizpůsobené potřebám společnosti, přebírá. Tak se udržují hluboko do feudalismu některé druhy předstátních obyčejů: krevní msta, ordály, kolektivní odpovědnost, kolektivní výkon trestu, některé tresty symbolické povahy apod. Od obyčejů předstátních se však právní obyčej liší především tím, že jeho dodržování je zajišťováno již donucovací mocí státu, že nevyjadřuje již zájmy celé společnosti (rodu, kmene), ale toliko vládnoucích vrstev. Obyčejové právo je nepsané, teprve později, u nás ve 13.-14. století, dochází k jeho písemnému zachycení ve formě soukromých sbírek – právních knih. Jeho povědomí a udržování je zajišťováno tradicí, přenáší se z generace na generaci. Proto je nejen poměrně jednoduché, ale v zásadě konzervativní a neměnné. ... Nařízení panovníka nazývaná v pramenech statuta, dekreta, výsady (privilegia) apod., která mají obecnou platnost, se vyskytují v našich dějinách poměrně záhy. Jsou výrazem a dokladem zákonodárné pravomoci panovníka.⁵⁶

Na vztahu mezi knížetem a velmoži si dále můžeme ukázat tehdejší pojetí pojmů „spravedlnost“ či „věrnost“. Tento vztah nevystihneme pomocí našeho pojmu „poslušnost“, necharakterizuje ho ani přesně to, co jsme zvyklí chápat jako „věrnost“. Vzájemná věrnost je podmíněná „právem“ nebo „spravedlností“. Oba ty pojmy jsou moderním ještě více vzdáleny. Nepomůže tu ani odvozovat

⁵⁵ MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Leges, 2010. Student (Leges), s. 92.

⁵⁶ srov. Tamtéž, s. 92-93.

„spravedlnost“ od nějakého božského „věčného“ práva. Právo nebylo nějakým „nábožensky fundovaným přesvědčením svých nositelů.“ Středověký člověk totiž prakticky ztotožňoval „spravedlnost“ se svým subjektivním právním nárokem vůbec. U Kosmy to vystupuje dosti markantně. Ostře odsuzuje násilnické vymáhání poslušnosti u některých panovníků; u Spytihněva, který je jeho oblíbencem, však líčí podobný případ a zřejmě jeho jednání schvaluje. Výklad toho, co je spravedlivé a co ne, byl tedy z největší části libovolný – etické a politické představy, kterých bylo užíváno, byly jenom prostředky polemiky či diskuse. Jejich původ nebyl v nějakém obecném přesvědčení, nýbrž v konkrétních potřebách společenských tříd a skupin a součástí společenského vědomí se stávaly v důsledku uvědomělé (ať už v jakékoliv míře) propagandistické činnosti.⁵⁷

V celé této třetí kapitole jsem se na poměrně malém prostoru pokusil zasadit Kosmovu kroniku do historického kontextu doby, o níž pojednává a v níž vznikala. Zaměřil jsem se přitom jen na ty aspekty raného středověku, které jsou dle mého názoru nejdůležitější. Rovněž jsem uvedl hlavní aktéry, o nichž kronika pojednává či pro něž je určena. Mělo by nám to snad stačit k poskytnutí určitého základního přehledu, k němuž se lze případně vracet, abychom pochopili, o čem a proč Kosmas psal.

⁵⁷ srov. TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepiscectví a politického myšlení*. Praha: Academia, 1968, s. 164-165.

4. Právní instituty v jednotlivých knihách kroniky

Tato kapitola bude s ohledem na zvolené téma a cíl této práce přirozeně tvořit její jádro. Právě zde nalezneme hlavní obsah, pročež půjde i o kapitolu nejrozsáhlejší. Nicméně, než se pustím do rozboru jednotlivých právních institutů obsažených v jednotlivých knihách kroniky, rád bych kroniku na následujících řádcích nejprve uvedl.

Kosmas svou kroniku rozdělil do tří knih a sepsal ji latinsky, jazykem tehdejších vzdělanců, který navíc představoval mezinárodní dorozumívací prostředek.⁵⁸ Kronika nám ukazuje obraz „českého národa“ od bájných biblických prvopočátků až do Kosmovy smrti roku 1125. Zároveň se však, jak jsem již uvedl, neomezuje pouze na dějiny naše, ale sleduje i významné události odehrávající se v okolních zemích, pokud se tyto nějak dotýkají vnitřních záležitostí zemí českých.

Jak z názvu Kroniky Čechů vyplývá, kronika pojednává o dějinách Čechů jako národa. Nejde tedy o kroniku pojatou zemsky, kroniku Čech, ale o kroniku národní. Ve skutečnosti nejde ani o dějiny národa, ale jen úzké mocenské elity tvořené panovníkem (knížetem či králem), předáky (velmoži) a biskupem, které se navíc vlastně shodují s dějinami vládnoucích Přemyslovců. Ve středověku sice existovalo určité „národní“ cítění zrovna tak jako národy, ale rozhodně ne v pojetí srovnatelném s moderním. Pojem „národ“ je totiž stejně jako „stát“ pojmem novověkého politického myšlení, který byl středověku cizí.⁵⁹ „Národy“ raného středověku byly „*gentes*“, tj. společenství lidí spojených společným původem od jednoho předka nebo také z jedné země, s jednou vládnoucí dynastií – tedy pouhým svazkem osob.⁶⁰

Středem děje je pro Kosmu kníže, který jen na několika místech musí ustoupit jiným hrdinům. ... Vedle knížete stojí papež a císař, avšak jen výjimečně, pravidelně jsou sledovány děje biskupů a biskupové jsou také často hrdiny jednotlivých scén. Ostatní příslušníci přemyslovského rodu se do děje dostávají jen tehdy, bojují-li s knížetem o trůn nebo jinak zasahují do jeho úmyslů. Ani jednomu z nich nevěnuje Kosmas zvláštní scénu, pokud k tomu není nucen svým hlavním tématem. V okolí knížete vystupují velmoži, často výslovně

⁵⁸ srov. BARTLETT, Robert, SOMMER, Petr, Dušan TŘEŠTÍK a Josef ŽEMLIČKA, eds. *Přemyslovci: budování českého státu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 28.

⁵⁹ srov. TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmas: studie s výběrem z Kosmovy Kroniky*. Praha: Svobodné slovo, 1966. Odkazy pokrokových osobností, s. 78.

⁶⁰ Tamtéž, s. 81.

jmenovaní. Čím více se Kosmas blíží současnosti, tím větší úlohu je jím nucen připisovat, ačkoliv v první a ještě ve druhé knize tvoří nejčastěji pouhé anonymní pozadí pro obraz knížete a jeho činů. ... O lidu se Kosmas nezmiňuje prakticky vůbec. „Lid“ vystupuje pouze jako masa přijímající rozkazy knížete výkřiky souhlasu nebo reptáním, v řídkých případech nesouhlasu. Lid ovšem nesouhlasí tam, kde nesouhlasí i Kosmas: při pokusu o volbu Lance místo Jaromíra. Jediné osoby nižšího stavu, které se v kronice objeví, jsou nižšími služebníky knížete.⁶¹

Kronika zaznamenává na knížecím stolci celkem osmáct Přemyslovců, z nichž Kosmas sám zažil polovinu. Členěna je jednak dle letopočtů, jednak dle chronologické posloupnosti vlád jednotlivých českých knížat, případně doplněnou o episkopáty jednotlivých pražských biskupů.

Pokud jde o konkrétní knížata, Kosmas je až na Boleslava I., vraha sv. Václava, přímo neodsuzuje, i když dokáže být velmi kritický. U Kosmy se přitom střetávají dvě tendence v oceňování knížecí vlády: jedna v ní vidí čisté násilí, druhá vidí v silné vládě záruku společenského pořádku. To však není nic neobyčejného ve středověké literatuře, obě ty tendence se v ní prolínají, často i u jednoho autora.⁶² Jako panovnické vzory uvádí zejména Boleslava II., Břetislava I., Spytihněva II. a Břetislava II. Vládnout spravedlivě pak dle Kosmy znamenalo vládnout tak, jako tito panovníci a vystříhat se toho, co činili nedobří – tyranové. V tom smyslu je tedy kníže „*dominus*“ *par excellence* – je jím jaksi přirozeně, avšak jen potud, pokud zachovává staré právo a vůbec vládne rozumně.⁶³

Při interpretaci Kosmova díla je dále nutné odpovědět si na otázku, co vlastně chtěl psát. Je nesporné, že nutně měl na mysli nějaký vzor, nějaký určitý literární druh. Pro středověkého literáta totiž byla volba literárního druhu a stylu prvořadá. Každé téma a tedy i do určité míry literární druh vyžadoval, aby autor užil přiměřeného stylu. Zvolený žánr určil pak celou podobu díla – formální i obsahovou. Při křížení dvou žánrů v jednom díle pak mohlo dojít i ke smíšení stylů – to bylo ovšem prohřeškem proti literárním pravidlům. Kosmas sám se hlásí mezi kronikáře, literární druh vytvořeny teprve křesťanskou literaturou.

⁶¹ srov. TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha: Academia, 1968, s. 157-158.

⁶² Tamtéž, s. 170.

⁶³ Tamtéž, s. 164.

Kronikáře především zajímalo určení vlastního místa, místa své doby, v předurčeném plánu světových dějin, chápaných jako časové rozmezí mezi stvořením světa (nebo vyhnání z ráje) a posledním soudem, po němž má následovat království Kristovo. Pro nás je tu nejzajímavější stanovisko, které zaujal ke kronice jako literárnímu druhu Regino z Prümü, jehož spis byl jednou z hlavních předloh Kosmy. Regino ho nazval Kronikou. Rozděлил ho na dvě knihy, z nichž první je kompilací starších světových chronografií, kdežto druhá opisuje pro léta 741-813 Letopisy království Franků (*Annales regni Francorum*) a dále v nich pokračuje. Celou kroniku začíná Regino narozením Kristovým – patří tím tedy mezi světové kronikáře, ale jeho druhá kniha není ničím více než pokračováním ve starých říšských análech. Regino se od nich liší pouze stylem, jinak zachovává důsledně analistické schéma. Prakticky tedy jde o národní dějiny v rámci světové kroniky. Regino je příkladem spojení dvou (možná tří) původně samostatných druhů, setkáváme se tu tedy s něčím podobným jako u Kosmy, v jehož kronice nacházíme vedle sebe celkem trojí typ zápisů. Jsou to jednak prosté analistické zprávy přejaté odjinud celkem beze změn nebo stylisticky přepracované, k nimž je někdy připojeno delší líčení, dále celkem souvislá líčení, kde analistický záznam nestojí v čele, nýbrž na konci jako shrnutí. U Kosmy se tedy setkávají dvě intence, analistická a historiografická. Příznačné však je, že analistické schéma se uplatňuje nejdůsledněji v prvé knize, kdežto pro období, jehož byl Kosmas současníkem, převládá historické vyprávění, i když samozřejmě analistický postup není opuštěn. Nepochybně tu na Kosmu působily jeho prameny, jimiž byly pro starší dobu především anály. Kosmas chtěl psát dějiny Čechů – tedy „historii“, zvolil pro to ale nevhodnou formu – kroniku.⁶⁴

Z řádek kroniky k nám ovšem promlouvá nejen vypravěč slavných příběhů, ale i chybný smrtelník, kterému nic lidského nebylo cizí. Chce své čtenáře nejen poučit, ale i pobavit. Celé Kosmova dílo je vlastně řadou epizod, z nichž některé patřily k hlavnímu toku vyprávění, jiné byly formálně exkurzy.⁶⁵ Občas se uchyluje k humorným vsuvkám, střídá hrdinské s nízkým a do své kroniky se nebál vložit i jednu erotickou scénu. Zejména mezera v kronice mezi roky 1075-1084, způsobená zřejmě Kosmovým studiem v Lutychu, je zaplněna

⁶⁴ srov. TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha: Academia, 1968, s. 67-96.

⁶⁵ srov. Tamtéž, s. 130.

řadou anekdotických příběhů nebo jen lehce upravenými výpůjčkami ze světové kroniky Regina z Prümü, které sám chápal jako exkursy.⁶⁶

Právě v již zmíněné kronice průmského opata Regina má Kosmova kronika svůj zřejmý vzor i protějšek. Tady Kosmas našel stylově vybroušené komentáře, s jejichž pomocí zaznamenal nejen události, o kterých měl představu nejvýše přibližnou, ale bohatými citacemi rozvinul a vylepšil suchopárnou dikci svých předloh. Množství výpůjček natolik ovlivnilo rytmus prvních dvou knih, že Regino s lehkou nadsázkou povýšil na tichého spolutvůrce Kroniky Čechů. Příkladem *pars pro toto* budiž vladaření knížete Vratislava II., jež Kosmas plynule převyprávěl s pomocí světové kroniky, a to včetně krvavého vítězství u Mailberku v roce 1082 (II, 35) nebo královské korunovace o čtyři léta později (II, 38).⁶⁷

Neméně důležité je zmínit, že Kosmas – podobně jako antičtí historikové – se snažil necitovat doslovně. Můžeme to poznat např. na partiích zpracovaných podle vojtěšských legend, kde často jenom ojedinělé obraty ukazují, co bylo Kosmovou předlohou. I tam, kde citoval doslovně (platí to zejména pro poměrně rozsáhlé citáty z Reginona), se snažil vždy citované místo přepracovat a přizpůsobit svému slohu. Zajímavější a také pro věcnou kritiku důležitější je ale zjištění, že Kosmas takto přepracovával i listiny, které v kronice doslova cituje. Zřejmě je to u listiny Jindřicha IV. z r. 1086, kde máme zachována dvě na Kosmově textu nezávislá znění.⁶⁸ Proto nelze v kronice zaznamenané právní texty považovat za texty původní a tam, kde se dochovaly z jiných pramenů, je třeba při jejich podrobném studiu, pokud možno, provádět jejich komparaci.

Kromě průmského opata odkazuje Kosmas často na Písmo svaté a církevní autority. Dále se v kronice objevují citace a výpůjčky od autorů jako jsou Vergilius, Horatius, Ovidius, Sallustius, Lucanus, Juvenalis, Boëthius a další.

Kosmovo dílo se nám nedochovalo v prvopise. Dnes je známo 15 opisů, které jsou děleny do vzájemně spřízněných skupin na základě výzkumu Bertholda Bretholze v souvislosti s přípravou vydání kritické edice Kosmovy kroniky roku 1923. Jednotlivé opisy jsou různě pečlivé a zdaleka nepodávají věrný obraz originálu, některé z nich již byly zničeny, jiné jsou poškozeny či v nich chybí některé listy. V některých naopak nalezneme různé dodatky jako např. o založení

⁶⁶ srov. KOSMAS. *Kronika Čechů*. 8. vyd., s. 7.

⁶⁷ Tamtéž, s. 9.

⁶⁸ TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha: Academia, 1968, s. 128.

Sázavského kláštera či vyšehradského a třebečského kostela. Nejrozsáhlejší soubor šesti opisů pak pochází z konce 12. a počátku 13. století. Základem Bretholzovy edice se stal zřejmě nejznámější rukopis budyšínský, který je v současnosti uložen v knihovně Národního muzea v Praze.

4.1 První kniha

Nyní konečně pojďme kroniku otevřít a podrobněji se na ni podívat.

První kniha sestává z celkem 42 kapitol a pokrývá období od biblické potopy až po volbu Břetislava I. knížetem roku 1035. Již z tohoto vymezení a s ohledem na to, že Kosmas danou dobu nezažil, lze očekávat, že není historicky příliš spolehlivá a jak později několikrát zmíním, často ne zcela odpovídá skutečnosti.

Poměrně spolehlivá chronologie českých dějin začíná až druhou polovinou 10. století. Teprve od této doby se můžeme více či méně jasně orientovat v následnosti a příčinných souvislostech událostí. Je to pochopitelně způsobeno tím, že teprve tehdy se objevil samotný subjekt těchto dějin, český stát, jako mocenský útvar nového, výrazně třídního typu. Zformoval se právě někdy v 50.-60. letech 10. století a ihned vstoupil na jeviště mezinárodní politiky.⁶⁹

4.1.1 Úvod

Celé kronice předchází úvod věnovaný panu Šebířovi, prvnímu známému proboštu mělnické kapituly, a předmluva psaná mistru Gervasiovi. Právě předmluva má velký význam z toho důvodu, že se z ní dozvídáme, kdy byla kronika sepsána: když panoval Jindřich IV., císař římský, svatou církev Boží řídil papež Kalixt, za časů knížete Čechů Vladislava a za pražského biskupa Heřmana. Císařem Jindřichem IV. je zde ve skutečnosti míněn císař Jindřich V., který byl za „čtvrtého“ označován proto, že první z „římsko-německých“ Jindřichů (918-936) nebyl císařem.⁷⁰ Tak tedy Jindřich V. vládl Svaté říši Římské nejprve jako král v letech 1106-1111 a následně jako císař až do roku 1125. Kalixt II. byl papežem v letech 1119-1124. Vladislav I. panoval nejprve mezi léty 1109-1117 a znovu od roku 1120 až do své smrti v roce 1125. Konečně biskup Heřman spravoval pražskou diecézi v letech 1099-1122. Na základě těchto údajů dojdeme

⁶⁹ TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců*. Praha: Academia, 1981, s. 5-6.

⁷⁰ srov. KOSMAS. *Kronika Čechů*. 8. vyd., s. 217, pozn. 17.

k tomu, že celá kronika musela vzniknout mezi roky 1119 a 1125, kdy Kosmas zemřel.

4.1.2 Staré pověsti české

Prvních 13 kapitol první knihy tvoří staré pověsti české, nám dnes známé zejména v podobě, kterou jim na konci 19. století dal Alois Jirásek. Jak sám Kosmas uvádí, při jejich sepsání čerpal z toho, co poznal z „bájného podání starců“. Kosmas se tedy v úvodu první knihy držel ústně předávaných legend a popsal zde příchod Čechů, legendu o Krokovi a jeho třech dcerách, povolání Přemysla Oráče, založení hradu Prahy, dívčí a luckou válku. Tím uzavřel známý koncept vzniku národa (*origo gentis*) od zaujetí země přes počátek knížecí vlády až po sjednocení Čechů pod žezlem vyvolené dynastie.⁷¹

Kosmas již ve druhé kapitole první knihy na několika místech opakovaně zdůraznil nezadatelná vrchnostenská práva Čechů na české země, které rovněž geograficky vymezil. Uvedl, že „povrch této země tenkrát zaujímaly širé lesní pustiny bez lidského obyvatele“, dále že „tato země za oněch časů ležela nedotčená rádlím a do té doby ještě do ní nevešel člověk, který by se jí dotkl“, že je to „země nikomu nepoddaná“ či konečně, že je to země „kdysi v čas potopy lidu zbavená“. Toto lze považovat za odůvodnění nezadatelných vlastnických práv Čechů k českým zemím z pozice jejich prvních obyvatel.

Kosmova kronika nebyla ve své době dílem nijak ojedinělým. V okolních zemích se dochovala řada kronik zaměřená na obdobné téma. Argumentace ve prospěch výhradního práva na zemi je součástí většiny „národních dějin“. Např. uherský Anonym dokazoval příznačně právo Maďarů na Panonii jejich vojenskou zdatností a potom také tím, že jejich knížata pocházejí z pokolení hunského náčelníka Attily, který už jednou tuto zemi dobyl.⁷²

Dále se z legendy o praotci Čechovi (I, 2) dozvídáme nejen to, jak Čechy přišly ke svému jménu, ale jde rovněž o zdůraznění jednoho předka, ze kterého pochází všichni Čechové, tvořící tak jeden národ. Jedná se o učenou kombinaci, kdy ke jménu Čechy vytvořil Kosmas praotce Čecha. V latinském textu kroniky je „Bohemia“ a k ní „Bohemus“, český název však již jistě tehdy existoval. Poprvé ho máme doložen v 10. stol.⁷³ Tato myšlenka jednoho společného předka,

⁷¹ KOSMAS. *Kronika Čechů*. 8. vyd., s. 11.

⁷² KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. 7. vyd., s. 218.

⁷³ srov. TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmas: studie s výběrem z Kosmovy Kroniky*. Praha: Svobodné slovo, 1966. Odkazy pokrokových osobností, s. 136.

od kterého pochází celý kmen či národ, je společná prakticky všem lidem. Každý národ a každé etnické společenství vůbec mělo vždy a má i dnes bytostnou potřebu vysvětlovat si svou jednotu. Jakékoliv etnikum vždy v minulosti vidělo tuto svou jednotu především v poutech krve, to znamená v původu od jednoho společného předka. Už na velmi primitivním stupni musí být přirozeně tito předkové fiktivní, protože po několika generacích se rozrod stává tak složitým, že ho není možno udržet v paměti.⁷⁴

To, co Kosmas popisuje v úvodních kapitolách, nebylo žádnou novotou, nýbrž zavedeným schématem. Už od Herodota se v antické historiografii vyvíjel určitý typ geograficko-historického exkursu, který později ustálila i rétorická teorie asi v této podobě: popisovala se země, její ohraničení, rozměry, tvar, příroda, řeky, klima a zvířena a pak obyvatelé – jejich počet, původ, mravy a zvyky. Byl užíván historiky především tam, kde jejich vyprávění přecházelo k nové zemi nebo novému národu proto, aby čtenář byl předem o zemi poučen a mohl lépe porozumět následujícímu líčení.⁷⁵

Nejdůležitější část první knihy ovšem tvoří zpracování přemyslovské legendy, která vysvětluje a obhajuje mocenské uspořádání a výsadní postavení Přemyslovců jako vládnoucího rodu v českých zemích. Jedná se o jakousi obhajobu „ústavního“ pořádku knížecích Čech, o „ústavodárný mýtus.“ Ani zde přitom nešlo v 11.-12. století o nijak ojedinělou snahu, jak dodat nezpochybnitelnou legitimitu vládnoucímu rodu. Stejný postup lze nalézt i u celé řady jiných států, neboť zejména 12. století je dobou velkého rozkvětu národních dějin. Pokud si totiž představíme Evropu 11.-12. století, spatříme zahradu pučících nových „národů“, středověké „jaro národů“. A první „národní“ státy, které již nejsou pouhými svazky osob, nýbrž teritoriálně vymezenými institucionálními útvary, dostávají své dějepisce. ... Jako první se ke slovu hlásí historikové normanských států v Normandii a na Sicílii. Následně se chápou pera dějepisci v Normany dobyté Anglii. V Dánsku skládá svou rozsáhlou a hutnou kroniku Saxo Grammaticus a v Norsku se na počátku 13. století v domácím jazyce přidává Snorri Sturluson. Na počátku 12. století vznikají „národní“ dějiny u našich bezprostředních sousedů – v Uhrách a v Polsku. Autora ani v jednom případě neznáme. Polský kronikář, písící kolem roku 1113, je dnes nazýván

⁷⁴ TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmas: studie s výběrem z Kosmovy Kroniky*. Praha: Svobodné slovo, 1966. Odkazy pokrokových osobností, s. 102.

⁷⁵ TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha: Academia, 1968, s. 85.

Gallem Anonymem. Dodejme ještě kyjevského Nestora, ve stejné době píšícího v domácím jazyce dějiny Rusi. ... Všechna tato díla se v mnohém navzájem podobají svým ideovým obsahem, záměrem podat dějiny „národa“, tvořeného ale spíše jen politickou reprezentací, panovníkem a feudály. Podstata „nacionalismu“ 11. a 12. století spočívá právě ve vzniku „politických lidí“ (lat. *populus*) zdůvodňovaných dějinami.⁷⁶

Jedním z hlavních rysů „nacionalismu“ 11.-12. stol. a národních dějin té doby je jednota „národa“, tj. prakticky feudálů a panovníka. Pro naše kronikáře je národ soustředěn ve svém králi. S určitou opatrností je možno v tomto postoji vidět odraz procesu politického osamostatňování se šlechty vůči panovníkovi, procesu tvoření se šlechty jako stavu, který vrcholí koncem tohoto období v různých „*magnae chartae libertatum*“ jako Magna charta anglická, uherská bulla Ondřejova a česká Statuta Konráda Oty. Kronikářům šlo nepochybně o posílení centrální moci, o posílení panovníka. Neustále se v jejich dílech setkáváme s útoky proti všem formám feudálního rozdrobení a s obhajobou suverenity svého státu navenek.⁷⁷

Nejprve ale Kosmas ještě popisuje prvotní přirozený stav, ve kterém měli původní obyvatelé Čech žít. Jedním z jeho hlavních znaků přitom byla absence vlastnického práva, neboť „nikdo neznal slovo „mé“, nýbrž po mnišském způsobu vše, co měli, za „naše“ ústy, srdcem i skutkem prohlašovali.“ (I, 3). Zároveň se ale o pár řádek dále dozvídáme, že nejtěžším zločinem byla krádež a loupež. Z dnešního hlediska, kdy společným znakem krádeže a loupeže je zmocnění se cizí věci, tak jde o zjevný protimluv, neboť pokud nikdo nic nevlastní, nemůže ani nikdo nic ukrást či uloupit. Možná i proto vzápětí Kosmas uvádí, že žádných zlodějů ani loupežníků stejně nebylo. Každopádně v momentě, kdy Čechové začali toužit po majetku a obecně se změnilo ve vlastní, se tento „prospěšný“ stav obrátil v opak a zároveň vyvstala potřeba ustanovit soudce, který by posoudil „křivdy, které dříve nikdo páchat neuměl.“ Nelze zde nevidět podobnost s pojetím přirozeného práva, na němž o 600 let později postavil Jean-Jacques Rousseau svou teorii společenské smlouvy. Tím samozřejmě nechci říct, že čerpal právě z Kosmova díla.

⁷⁶ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. 7. vyd., s. 241.

⁷⁷ TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha: Academia, 1968, s. 94.

Zlatý věk podle Kosmy tedy vzal záhy za své, neboť praotcové nevydrželi (obrazně řečeno) dlouho chodit kolem stromu poznání, aniž by ochutnali sladké plody soukromého vlastnictví, díky kterému zjistili, že dobré je být bohatý a mocný a zlé být chudý a bezmocný. „Převrácení mravů“ přineslo naléhavou potřebu soudců, kteří by rovnali množící se křivdy a spory. Mírná vláda soudců, která nikoho neomezovala na svobodě, však měla být jen přechodným řešením, epizodou oddělující zlatý věk svobody a rovnosti od knížecí doby, knížecí vlády... Šablona středověké učenosti, podle které Kosmas opracoval počátky Čechů, je v podstatě starozákonní (8. kap. I. Královské knihy ve Vulgátě, I. Samuelovy knihy v překladu). Židé také původně neměli panovníka; době králů předcházela doba soudců.⁷⁸

Prvním legendárním českým soudcem, který rozhodoval spory a nalézal právo, se stal jistý Krok, po jehož smrti celý kmen Čechů ustanovil za soudce jeho dceru, věšteckým darem obdařenou Libuši. Právě zde se přemyslovský mýtus počíná. Před Libuši tehdy dle dobových mravů předstoupili dva muži se žádostí, aby po právu a spravedlnosti rozhodla jejich spor o mez sousedních polí. Přestože celou jejich při skutečně po právu rozsoudila, začal si poražený ihned naříkat, že všechny národy a kmeny mají správce či mužskou vládu, jen na Čechy doléhají ženská práva. Zaskočená Libuše slíbila lidu, že si může vybrat knížete, kterého ona pojme za manžela s dovětkem, že se napříště začne soudit „železnou metlou“. Čechové ovšem „nerozumně“ trvali na svém a na druhý den, vedeni Libušiným běloušem, našli u Stadic oráče, jemuž na místě předali odznaky knížecí moci.⁷⁹

Tím, kdo požádali o knížete, tedy byli sami svobodní Čechové, jejichž zástupci poté na stadickém oraništi přísahali, že se dobrovolně svěřují do rukou Přemysla Oráče a jeho dědiců, kterým proto od té doby náleží titul knížete, výsostného soudce, správce i ochránce, a to včetně práv a povinností s tím souvisejících. Tato neodvolatelná mýtická smlouva mezi Čechy a Přemyslem Oráčem, která je pravidelně obnovována volbou nového knížete, se dle místa jejího uzavření nazývá Stadickou úmluvou.

Právě Stadickou úmluvu spojuje Kosmas s úsvitem práva a Přemysla chápe jako prvního zákonodárce (I, 9). Doslova napsal, že „tento muž (Přemysl), jenž vpravdě pro svou mužnost zasluhuje slout mužem, upoutal zákony tento bezuzdný kmen, nezkcrocený lid mocí zkrotil a uvedl v poddanství, jež jej i dnes

⁷⁸ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. 7. vyd., s. 244.

⁷⁹ KOSMAS. *Kronika Čechů*. 8. vyd., s. 11.

tíží, též vydal všechna práva, jimiž se tato země řídí a spravuje, sám s Libuší samou“ (I, 8). Kosmas tedy Přemyslovu volbu pokládá za svého druhu trest uvalený na pyšné a nerozumné Čechy. Nicméně právě Přemysl spolu s Libuší měli takto v českých zemích ustanovit „na věčné časy“ celý společenský pořádek, včetně všech zákonů, a Přemyslovo potomstvo mělo na základě společenské smlouvy v celé zemi panovat na věky věků. Kosmas tím dokazuje odvěkost českého práva, což podle středověkého názoru znamenalo, že je to právo dobré a dokonalé.⁸⁰

O tom, jaká jsou knížecí práva, se dozvídáme v páté kapitole první knihy z úst samotné Libuše. Začíná přitom slovy: „Předně snadno je knížete dosadit, ale nesnadno dosazeného sesadit.“ Což je vlastně jeden ze stěžejních argumentů přemyslovské pověsti, který si ovšem Kosmas nevymyslel, nýbrž ho převzal z dobové publicistiky císařského tábora, využívající v argumentační přestřelce s papežskou stranou v rámci tzv. boje o investituru odvážně účelového výkladu bible, konkrétně onoho místa, kde je popisován vznik židovského království. Podle jednoho z císařských publicistů-exegetů mělo jít v podstatě o neodvolatelnou „společenskou smlouvu“, kterou se lid zřekl všech svých práv a přenesl je na panovníka. Čechové se definitivně vzdali své svobody, když dobrovolně, ba nadšeně přijali jeho poddanství. V důsledku toho se kníže stává majitelem všech lidí a jejich půdy. A může s nimi nakládat zcela dle svých potřeb. Jeho práva jsou tedy zdánlivě neomezená. Kosmova, resp. císařská argumentace vycházela také z původně antického (římského) učení o suverenitě lidu. A právě „lid“ sehrává u Kosmy dosti zásadní roli. Jako prvotní nositel veškeré moci „stvořil“ knížete. Čímž vznikla velmi zvláštní situace, která vlastně ve středověké historiografii nemá obdoby: vládce nepochází od Boha, nýbrž od „lidu“.⁸¹ Rovněž to znamená, že lid si může „suverenně“ zvolit knížete, jakmile však je kníže zvolen, přestává tento mandát platit – lid je „v jeho moci“ navždy a neodvolatelně.⁸²

Kosmovy pověsti vůbec v podstatě dohledávají příčiny přirozeného stavu věcí. Pověst o dívčí válce tvoří jakýsi doplněk přemyslovské pověsti: odpovídá na otázku poddanosti žen mužům. Ženskou svobodu, chaos, nahradilo mužské

⁸⁰ TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmas: studie s výběrem z Kosmovy Kroniky*. Praha: Svobodné slovo, 1966. Odkazy pokrokových osobností, s. 138.

⁸¹ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. 7. vyd., s. 244-245.

⁸² TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha: Academia, 1968, s. 176.

právo, rád.⁸³ Obsahem poslední pověsti o lucké válce pak je podmanění a sjednocení země Přemyslovci.

V podstatě je Kosmovo vyprávění o nejstarších dějinách považováno buď za zpracování ústního podání, nebo za projev Kosmovy snahy o dotvoření českého mýtu podle vzoru mytologie antické, popřípadě za odraz jinak nedochovaných epických zpěvů doby Kosmovy. S ohledem na to, že jádro přemyslovské pověsti je zaznamenáno již v dílech, která klademe do 10. století (není tedy poprvé uvedeno u Kosmy ve století dvanáctém), můžeme mít za to, že alespoň základní rysy této pověsti reflektují podobu literární tvorby před vznikem psané literatury.⁸⁴

Přemyslovská pověst, tak jak ji Kosmas vykládá, je jádrem celé ideologie kroniky, je v ní v kostce vše, co chtěl Kosmas svým čtenářům říci nejen o počátcích jejich národa, nýbrž i o počátcích jejich společnosti, jejího zřízení. V české společnosti Kosmovy doby měl kníže opravdu klíčové postavení, poměrem k němu byla určována míra svobody či nesvobody jednotlivce, kníže měl skutečně alespoň v představách lidí, i když častěji ne ve skutečnosti, své poddané „v rukou“. Je proto pochopitelné, že reflexe o počátcích společenského zřízení se soustřeďovala na počátky knížecí vlády. Kosmas proto v počátečních partiích své kroniky prostě nevyprávěl nějaké pověsti nebo nepřekládal mírně pikantní romanci o Libuši a Přemyslovi, nýbrž vědomě a s plnou zodpovědností vytvářel ideologickou koncepci svého státu. A protože „stát“ byl v jeho době kníže a státní moc byla mocí knížete, byl i „národ“ totožný s těmi, kteří byli pod jeho vládou.⁸⁵

Vedle Přemysla obsahuje první kniha výčet sedmi dalších legendárních přemyslovských knížat, jimiž byli Nezamysl, Mnata, Vojen, Vnislav, Křesomysl, Neklan a Hostivít. Mezi historiky dosud trvá spor, zda Kosmas tento seznam vládců přejal z nějakého pramene nebo zda je jeho výmyslem.⁸⁶

V této souvislosti je dle mého názoru rovněž důležité zdůraznit, že Kosmas rozlišoval pečlivě mythickou a historickou dobu, vedl mezi nimi přesnou hranici. V tom se projevil jeho „pravý historický takt“, kterým se významně lišil

⁸³ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. 7. vyd., s. 245.

⁸⁴ MACHALA, Lubomír, Josef GALÍK, Erik GILK, Petr HORA, Jana KOLÁŘOVÁ, Petr KOMENDA, Radek MALÝ, Eduard PETRŮ, Martin PODIVÍNSKÝ, et al. *Panorama české literatury*. Praha: Knižní klub, 2015. Universum (Knižní klub), s. 16.

⁸⁵ TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha: Academia, 1968, s. 182-183.

⁸⁶ TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmas: studie s výběrem z Kosmovy Kroniky*. Praha: Svobodné slovo, 1966. Odkazy pokrokových osobností, s. 140.

od ostatních kronikářů líčících počátky národů a i od svých následovníků v Čechách, kteří nedovedli rozlišovat mezi historií a pověstí.⁸⁷ I proto na závěr 13. kapitoly dodal, že ponechává na čtenáři, zda se tyto příběhy, které se udály za starodávna, staly opravdu, či jsou smyšlené. Nicméně o tom, že Kosmou sepsaná přemyslovská legenda posloužila svému účelu nad míru dobře svědčí skutečnost, že dynastie Přemyslovců vládla českým zemím s krátkými přestávkami od konce 9. století až do roku 1306.

Dnešnímu právníkovi by se zřejmě pověsti na první dojem nejevily jako právní instituty nijak důležité. Snad se mi ale v této subkapitole, v níž jsem se zabýval starými českými pověstmi, podařilo ukázat jejich nezanedbatelný význam pro obyčejové právo i celý život společnosti sledovaného období.

4.1.3 Přemyslovští vládci v první knize

První kniha následně více či méně popisuje vládu devíti přemyslovských knížat, a to chronologicky Bořivoje I. (před 872-cca 883, cca 885-cca 888), Spytihněva I. (cca 888/894-915), Vratislava I. (915-921), Václava I. (922/925-935), Boleslava I. (935-972), Boleslava II. (972-999), Boleslava III. (992-1002, 1003), Jaromíra (1003, 1004-1012, 1034-1035) a Oldřicha (1012-1034). Těchto prvních pět generací bývá označováno jako nejstarší či první Přemyslovci.⁸⁸

Vzhledem k tomu, že kníže je, jak jsem již několikrát uvedl, hlavní postavou kroniky, popíšu v příslušných subkapitolách vztahujících se k jednotlivým knihám kroniky alespoň krátce hlavní momenty vlády většiny přemyslovských panovníků, pokud o nich Kosmas rovněž pojednává.

Dějiny Čechů začíná Kosmas datovat počátkem 14. kapitoly, konkrétně přijetím křtu prvním historicky doloženým českým knížetem Bořivojem. I když je datace Bořivojova křtu, stejně jako doby jeho vládnutí, nejistá, Kosmas klade tuto událost do roku 894, což je zcela jistě chybně, neboť křest provedl arcibiskup Metoděj, který se nacházel na Moravě poprvé krátce na rozhraní let 869 a 870 a poté od roku 874 až do jeho smrti v roce 885. Křest se tedy odehrál někdy v tomto období, pravděpodobně mezi roky 882 až 884.⁸⁹ Kosmas zřejmě přesné

⁸⁷ TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepisceví a politického myšlení*. Praha: Academia, 1968, s. 10-11.

⁸⁸ BARTLETT, Robert, SOMMER, Petr, Dušan TŘEŠTÍK a Josef ŽEMLIČKA, eds. *Přemyslovci: budování českého státu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 544.

⁸⁹ srov. TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců*. Praha: Academia, 1981, s. 87-88.

datum neznal a protože věděl, že ke křtu došlo za časů Svatoplukových, prostě připojil Bořivojův křest k datu Svatoplukovy smrti, které znal z Reginona.⁹⁰

Datace Bořivojova křtu je prvním z údajů v kronice, který tedy časově neodpovídá skutečnosti, přičemž se bohužel nejedná o nijak ojedinělý ukaz. Jak na několika místech dále poukáží, první kniha je velmi nepřesná zejména v dataci vlád jednotlivých panovníků a chybná či velmi zjednodušená je zde rovněž jejich posloupnost. Není ani výjimkou, že si Kosmas ve svém díle občas protirečí či není zcela důsledný při hodnocení vlád jednotlivých panovníků a to, co jednomu vyčítá, často u jiného přehlíží. Jedná se o jednu z věcí, na níž je třeba při čtení kroniky dávat pozor.

K omylům, které se týkaly dat, ne věcného obsahu jednotlivých zpráv, mohlo dojít zejména s ohledem na způsob, jakým dílo takového druhu, jaké Kosmas psal, vznikalo. Autor pro kroniku sbíral často po dlouhá léta svůj materiál z nejrůznějších pramenů, legend, kronik, nekrologií, análů, listin a listů. Záznamy o nich, psané na volných listech pak řadil za sebe a zpracovával. Surový produkt často opisovali nebo psali pod diktátem najatí *scribové*. K chybám tedy mohlo dojít už při samotném přepisování z pramenů, buď proto, že byly těžko čitelné, nebo nejasně uspořádány, stejně jako pouhou nepozorností. Zvláště data psaná římskými číslicemi byla tomuto nebezpečí vystavena. Ilustrovat to lze například na datu smrti Boleslava I. roku 972 (DCCCCLXXII), které změnou jednoho písmena v kronice připadlo na rok 967 (DCCCCLXVII).⁹¹

Proč vlastně přijal Bořivoj I. křest? Nejspíše v tom nehrála roli nějaká jeho zbožnost, ale spíše pohnutky čistě racionální. Jeho pohanství totiž znevýhodňovalo jeho postavení ve vztahu k sousedním křesťanským panovníkům, kteří mohli s Bořivojem jednat jako s druhořadým vládcem. V křesťanské Evropě platilo, že pokřtěný pohanský vladař se stal nadřazeným všem jinověrcům, byl Kristův bojovník, šířící novou víru. A církve vytvářela podmínky k posilování centrální knížecí a královské moci jako základu pevnějších státních celků. Ať už byla motivací Bořivojova rozhodnutí nechat se pokřtít jen pouhá touha po větší moci, nebo státnická rozvaha a moudrost, faktem zůstává, že byl prvním domácím knížetem, jenž po přijetí křtu zahájil christianizaci Čech (byť dost vlažnou)

⁹⁰ TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmas: studie s výběrem z Kosmovy Kroniky*. Praha: Svobodné slovo, 1966. Odkazy pokrokových osobností, s. 146.

⁹¹ srov. TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepiscetví a politického myšlení*. Praha: Academia, 1968, s. 62-63.

a nechal zde postavit první dva křesťanské kostelíky jako důležitou základnu nového náboženského kultu.⁹²

Z kroniky se o vládě Bořivoje I. prakticky nedozvídáme nic konkrétního. Stejně je tomu u jeho následovníků Spytihněva I., Vratislava I. a Václava I. Kosmas vůbec věnoval podrobnější charakteristiku pouze některým panovníkům.

Další kníže v pořadí, Boleslav I., je pro Kosmu pouze bratrovrahem, pro nějž nemá žádná vlídná slova. Kosmas nezná žádné jeho dobré či pamětihodné skutky. Ve skutečnosti byl ale Boleslav I. tvůrcem státu. Nejenže zlikvidoval všechna ostatní česká knížectví, ale na základě rozsáhlé expanze dokázal navíc z Václavova malého Pražska učinit obrovský státní útvar, který budil respekt v okolní Evropě a přitahoval zájem obchodníků z celého světa.⁹³ Říše česká v 10. stol. sahala daleko na východ, a původcem tohoto rozšíření, anebo aspoň nejpodstatnější jeho části jest již Boleslav I.⁹⁴

Za vlády Boleslava I. bylo dosaženo základní existenční podmínky našeho národa, rychlým splynutím s říší byla zabezpečena jeho národní samobytnost. Závazky k říši tím převzaté byly sice břemenem dosti značným, ale převáženy byly výhodami ze spojení plynoucími, jimiž bylo především zevní pojištění před nepřátelstvím a znepokojováním ze strany říše, která by své nároky dříve nebo později zcela jistě byla dovedla uplatnit za obět' mnohem těžší. Lze snad říci, že kdyby Čechy nebyly se v čas staly částí německé říše, že by později obyvatelstvo jejich bylo se stalo částí německého národa... A pojištění národní, jehož tím bylo získáno, bylo provázeno jinou značnou výhodou, jíž tím bylo dosaženo: byl tím zabezpečen samostatný vývoj vnitřní.⁹⁵

Naopak Boleslava II. popisuje Kosmas v zřejmém kontrastu s jeho otcem Boleslavem I. jako „nejkřesťanštějšího“ vládce a přenáší na něj veškeré zásluhy jeho otce tím, že z něj činí zakladatele státu. Kosmas zde velebením syna křivdí otcí, zapíraje, že také otec jeho byl muž vynikající.⁹⁶

Z rádek kroniky stále znovu vyplývá, že Kosmas sice pokládal knížecí vládu za neštěstí a projev lidské nedokonalosti a pýchy, ale zároveň spatřoval v knížeti záruku veřejného pořádku. Svoji představu ideálního panovníka vylíčil v řeči umírajícího Boleslava II. k jeho synovi Boleslavu III., v níž ho poučuje

⁹² LIŠKA, Vladimír. *Vládci českých zemí*. Praha: XYZ, 2016, s. 16.

⁹³ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. 7. vyd., s. 246.

⁹⁴ NOVOTNÝ, Václav. *České dějiny, Dílu I. část 1: Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*. Praha: Jan Laichter, 1912, s. 566.

⁹⁵ srov. Tamtéž, s. 488-489.

⁹⁶ Tamtéž, s. 578.

o vladařských povinnostech (I, 33). Ve své řeči mimo jiné uvádí, že moc knížete pochází od Boha. Dále svého syna nabádá, aby ctil kněží, spravedlivě soudil, nevynášel se nad ostatní a nevládl sám, nýbrž ve spolupráci se svými předáky.

Boleslav II. ve své řeči rovněž nabádá svého syna, aby dbal o minci, neměnil její podobu a varuje ho před snižováním obsahu stříbra v denárech. Nešvaru zhoršování mincí za účelem vlastního obohacení se s oblibou dopouštěli panovníci Kosmovy současnosti.⁹⁷ Kosmas zde hovoří o obnově mincí (*renovatio monetae*). Šlo zřejmě o administrativně nařízenou výměnu starších mincovních typů za nové, jejichž obsah drahého kovu byl při stejné kupní síle záměrně snížen.⁹⁸

Z uvedené zmínky vyplývá, že to byl právě kníže, jemuž náleželo právo stanovovat hodnotu mincí. Panovníkovi totiž náleželo mincovní právo, tzv. mincovní regál. Vedle příjmů panovníka, které mu plynuly z jeho statků – domén (daňový systém je teprve v počátcích; svobodní neplatili daň, jen polosvobodní a nesvobodní odvádějí panovníku určité dávky, které mají ovšem v této době charakter spíše soukromoprávní) se již v patrimoniálním státě vytvořily regály (*iura regalia*) – výsadní panovníkova práva přinášející mu zisk. Mezi ně patřil regál mincovní, to znamená, že pouze panovník měl právo razit mince.⁹⁹ Součástí tohoto práva byla dále kupříkladu i kontrola jakosti mincí.

Následuje období krize českého státu umocněné rozkolem tří synů Boleslava II., jimiž byli Boleslav III., Jaromír a Oldřich, během níž dokonce Přemyslovci na nějakou dobu vládu v Čechách ztratili. Tato část kroniky popisující období kolem roku 1000 je však značně zmatená, zaměňuje jednotlivé účastníky bojů o český trůn a časově neodpovídá historii. Vzhledem k tomu, že se nejedná o hlavní náplň této práce, dovolím si tyto události přeskocit, neboť se příznám, že nevím, jak je stručně, ale zároveň přehledně vylíčit.

Na závěr této subkapitoly pouze dodám, že na příkladu knížete Oldřicha a jeho ženy Boženy nám Kosmas podal krátký popis tehdejšího manželství, potažmo manželského práva: „Kníže pro ni ihned dal poslat a pojal ji za manželku. Staré manželství však nerozvázal, protože toho času každý, jak se mu líbilo, směl mít dvě i tři ženy a nepokládalo se za hřích unést manželku

⁹⁷ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. 7. vyd., s. 250.

⁹⁸ BARTLETT, Robert, SOMMER, Petr, Dušan TŘEŠTÍK a Josef ŽEMLIČKA, eds. *Přemyslovci: budování českého státu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 204.

⁹⁹ ADAMOVÁ, Karolina. *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě: přehled vybraných otázek*. Praha: C.H. Beck, 2000. Beckovy právnické učebnice, s. 29-30.

bližního ani vdala-li se manželka za ženatého muže. A co se nyní přičítá mravnosti, to tehdy bylo pokládáno za velikou hanbu: spokojil-li se muž s jednou ženou nebo žena s jedním mužem. Žili totiž jako hloupá hovada a měli manželství společná.“ (I, 36). Oldřich pojal Boženu za ženu buď před vyhnáním roku 1002, nebo po návratu 1004 do Čech.¹⁰⁰ Ke zrušení polygamie jako zvykového práva ovšem došlo nedlouho poté, a to Dekrety Břetislavovými vyhlášenými roku 1039 (viz subkapitola 4.2.2).

4.1.4 Pražské biskupství

Za vlády Boleslava II. bylo v roce 973 zřízeno pražské biskupství, jehož význam pro přemyslovský stát nelze podceňovat. Nestačilo totiž přijmout křesťanství, jak to učinila česká knížata již v polovině 9. stol., bylo třeba, aby nový stát měl vlastní církevní organizaci. Tou mohlo být právě jenom biskupství, již třeba jen proto, že řadu církevních úkonů musel vykonávat pouze biskup. Skutečně samostatný stát musel tedy mít v raném středověku vlastní biskupství nebo arcibiskupství (pokud na jeho území bylo více diecesí, jako třeba v Uhrách nebo v Polsku), které pak tvořilo jeho vlastní, více méně samostatnou, zemskou církev.¹⁰¹

Území českého státu předtím patřilo od 9. století do diecéze řezenské a spolu s ní do arcidiecéze salcburské. Nově založené biskupství pražské pak bylo dále podřízeno arcibiskupství mohučskému. K osamostatnění české církevní správy došlo až v roce 1344, kdy bylo zřízeno pražské arcibiskupství.¹⁰² K tomu tedy ale došlo až dlouho po Kosmově smrti.

Kosmas v kapitole 22 první knihy zaznamenal list papeže Jana XIII., jímž údajně dává na vědomí českému knížeti svůj předběžný souhlas k založení pražského biskupství. Míra autentičnosti této listiny je sporná, nejspíše se jedná jen o znění přibližné, s pozdějšími vsuvkami a přípisky.¹⁰³ Vzhledem k tomu, že se nám tato listina dochovala pouze u Kosmy, nemáme bohužel možnost její kontroly a porovnání se zněním jinými. Proto je třeba k ní přistupovat s určitou rezervou, neboť Kosmas, jak jsem již jednou uvedl v úvodu čtvrté kapitoly,

¹⁰⁰ BARTLETT, Robert, SOMMER, Petr, Dušan TŘEŠTÍK a Josef ŽEMLIČKA, eds. *Přemyslovci: budování českého státu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 553.

¹⁰¹ TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmas: studie s výběrem z Kosmovy Kroniky*. Praha: Svobodné slovo, 1966. Odkazy pokrokových osobností, s. 201.

¹⁰² srov. VOJÁČEK, Ladislav, Karel SCHELLE a Vilém KNOLL. *České právní dějiny*. 3. upravené vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2016, s. 110.

¹⁰³ srov. VESELSKÝ, Jiří. *K pravosti listu Jana XIII. v Kosmově kronice*. Listy filologické 111/1988, s. 76-82.

nezaznamenával citované listiny v doslovné podobě. Stejně tak dobře se může jednat i o falsum. Uvedená listina nicméně ve znění zaznamenaném Kosmou dokládá pravomoc papeže zřizovat biskupství jakožto místní církve, kterážto mu přísluší dodnes.¹⁰⁴

Pokud jde o vymezení hranic biskupství, bývalo pravidelným zvykem, že biskupství zřizovaná v krajinách hraničících s územími pohanů nebyla ostře ohraničena, nýbrž zůstávala otevřena, takže dalším šířením víry postupovala i hranice diecézní. Jistě ani při zřízení biskupství pražského tomu nebylo jinak.¹⁰⁵

V dalších kapitolách kroniky je pak na příkladech prvních dvou pražských biskupů Dětmara (976-982) a Vojtěcha (982-997) popsán legitimní způsob, jakým byli obyčejně ustanovováni pražští biskupové. Biskupa zpravidla jmenoval sám kníže. Následovala domácí volba, a to obecným souhlasem duchovenstva, předních mužů země a lidu. Poté byl zvolený biskup vyslán k císaři se žádostí o jeho schválení. Po formální císařské investituře následovalo vysvěcení mohučským arcibiskupem, jemuž pražské biskupství podléhalo. Nakonec byl vysvěcený biskup po svém návratu do Prahy nastolen na biskupský stolec u oltáře svatého Víta.

Načrtnutého schématu biskupské volby se Kosmas, s ojedinělými výjimkami, drží v celé své kronice. Zřejmě mu šlo o to, aby každou volbu ukázal jako kanonickou, neopomenul proto nikdy uvést všechny prvky kanonické volby. Proto právě kníže „navrhuje“ svého kandidáta a doporučuje ho – v tom spočívá podle Kosmy jeho „*potestas eligendi*“ a zároveň jeho odpovědnost. Kníže má totiž „*curam animarum*“, je mu svěřeno vybírání vhodného kandidáta na biskupský stolec. Vlastní volbu ale provádí klerus a lid, kníže má pouze právo představit svého kandidáta. Při výběru musí dobře uvažovat a radit se s velmoži a jinými vhodnými osobami, aby vybral opravdu nejvhodnějšího z kleriků. Zajímavé je, jak Kosmas mimochodem uznává, že výběr se prakticky omezoval pouze na knížecí kaplany. Konec konců však rozhoduje vnuknutí sv. ducha, protože „*omnis potestas a Deo est et esse presul non potest, cui a Deo predestinatum aut permissum non est*“ (tedy „všechna moc pochází od Boha a biskupem nemůže být ten, komu to nebylo od Boha předem souzeno nebo dopuštěno“). Účast lidu při volbě se pochopitelně omezovala jenom na aklamaci,

¹⁰⁴ srov. Kán. 373 Kodexu kanonického práva (1983).

¹⁰⁵ srov. NOVOTNÝ, Václav. *České dějiny, Dílu I. část 1: Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*. Praha: Jan Laichter, 1912, s. 612.

Kosmas ji však vždy pečlivě podtrhuje, protože byla nutnou součástí kanonické volby, i když zcela formální. ... Z celého schématu plyne dále jasně, že Kosmas považoval císařovu investituru za nutnou součást dosazení biskupa, nemluvě pochopitelně už o svěcení, které musel provést arcibiskup.¹⁰⁶

Již na příkladu třetího pražského biskupa Thegdaga (998-1017) se ale ukázalo, že biskupa nemusel jmenovat pouze kníže a rovněž domácí volba nebyla nezbytnou. Boleslav II. totiž po smrti biskupa Vojtěcha požádal o výběr nového biskupa samotného císaře, neboť tou dobou prý nebylo v celých Čechách duchovního, který by byl hoden biskupství (I, 31).

Kromě již uvedených biskupů pak první kniha dále stručně hovoří o episkopátech, osobnostech a některých činech biskupů Ekkerharda (1017-1023), Hiza (1023-1030) a Šebíře.

Ještě bych si dovilil dle mého zajímavou vsuvku. První pražští biskupové byli považováni za pouhé knížecí kaplany a – s nadsázkou řečeno – vysoce specializované posluhy, od kterých se očekávaly lékařské dovednosti, schopnost číst a rozhled po světě. Historika o tom, kterak biskup Šebíř dosáhl svého postu díky delikátní úpravě kančí oháňky (I, 41), je sice nejspíš výmysl ctihodného kanovníka Kosmase, leč výmysl výmluvný. Snaha o vyvázání se z této potupné role přišla až ve 12. století, kdy i do provinčních Čech pronikly ohlasy bojů o investituru mezi římským císařem Jindřichem a papeži.¹⁰⁷

Tato subkapitola ilustruje tehdejší zcela běžnou provázanost moci světské a moci církevní.

4.1.5 Výsady Boleslavovy

Z doby vlády Boleslava II. se nám dochovala první zpráva o zákonodárné činnosti Přemyslovců, tzv. Výsady Boleslavovy biskupu Vojtěchovi (992). Z kroniky se o ovšem o těchto výsadách bohužel nedozvídáme prakticky nic kromě toho, že byly vydány. Proto si pomohu zněním z bavorských církevních záznamů, v nichž se výsady dochovaly:

„Roku 992 od božího vtělení, za pana Jana XV., papeže na nejsvětějším stolci blahoslaveného apoštola Petra, za císařské vlády Oty III., krále – rozmnožitele, vnuknutím božího pokynu za pana druhého biskupa svatého

¹⁰⁶ srov. TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha: Academia, 1968, s. 139-140.

¹⁰⁷ DIESTLER, Radek a Jana JŮZLOVÁ. *České dějiny v kostce*. Praha: Knižní klub, 2014. Universum (Knižní klub), s. 57.

pražského kostela, mnicha Vojtěcha, vévoda Boleslav za přítomnosti svých předáků udělil řečenému biskupovi právo, podle určení kanonů rozváděti ona manželství, o nichž by se shledalo, že byla uzavřena mezi příbuznými proti svatému zákonu, a dále také udělil mu právo, na vhodných místech stavěti kostely a právo vybíratí desátky.“¹⁰⁸

Kníže Boleslav tedy svěřil biskupu Vojtěchovi a zřejmě i pražským biskupům, kteří měli do úřadu nastoupit po něm, několik málo práv, z nichž nejdůležitější je pravomoc rozhodovat v manželských otázkách a rušit manželství uzavřená v rozporu s kanonickým právem mezi příbuznými. Zmíněné desátky potom byly hlavním zdrojem příjmů biskupa, které měli v teorii odvádět všichni věřící v diecési a které potom měl biskup dělit na čtyři části, z nichž jednu si ponechával, z druhé vyživoval své kněze, třetí vynakládal na stavbu kostelů a konečně čtvrtou měl rozdat v almužnách chudým.¹⁰⁹

Uvedená krátká písemná zpráva pocházející z bavorských církevních záznamů vypovídá o šíření křesťanství i o podpoře poskytované katolické církvi v tehdejších Čechách. Vyhlásování zákonů probíhalo na dvorských sjezdech – shromážděních předních světských i církevních osobností v čele s knížetem. Nepísané obyčejové právo staršího původu doplňovala nová nařízení knížecí moci.¹¹⁰

4.1.6 Knížecí volba

Z kapitoly 42 první knihy se na příkladu knížete Břetislava I. dozvídáme, jak vypadal i ceremoniál knížecí volby a jaké formality při něm bylo třeba dodržet. Výběr uchazečů, ale i voličů byl předem omezen. Kandidát musel každopádně pocházet z přemyslovské dynastie. Prakticky se ale výběr zužoval na pražskou větev Přemyslovců. Aktivními voliči byli hlavně předáci a biskup. Ostatní účastníci plnili úlohu pasivního komparzu, projevujícího se jen souhlasným pokřikem. Volbě mohly předcházet ostré boje mezi kandidáty, resp. jejich stoupenci nebo vyjednávání, ústící někdy v uzavření nástupnické smlouvy. Samotný volební obřad pak už probíhal podle starého scénáře. Nastolení, které v ideálním případě navazovalo na pohřeb předchozího vládce,

¹⁰⁸ ADAMOVÁ, Karolina. *Prameny k dějinám práva v českých zemích*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2004. Dokumenty (Aleš Čeněk), s. 20.

¹⁰⁹ srov. TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmas: studie s výběrem z Kosmovy Kroniky*. Praha: Svobodné slovo, 1966. Odkazy pokrokových osobností, s. 204.

¹¹⁰ ADAMOVÁ, Karolina. *Prameny k dějinám práva v českých zemích*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2004. Dokumenty (Aleš Čeněk), s. 20.

sestávalo z několika dílčích symbolických rituálů. Především to byla intronizace. Budoucí kníže musel usednout na prastarý kamenný stolec, který se nacházel před knížecím palácem na Pražském hradě. Následovala aklamace, tedy formální schválení volby pokřikem (třikrát opakovaná zkomolenina řeckých slov „Kyrie Eleison“, tj. „Pane, smiluj se“). Na samý závěr přistupovali k novému knížeti významní předáci, aby mu přísahali věrnost.¹¹¹

Důležité je, že kamenný stolec na Pražském hradě, na němž se ujímala vlády česká knížata, byl symbolem knížecí moci a bez slavnostního posazení na tento stolec (nastolení) se kníže nemohl právoplatně ujmout vlády. Proto bylo nastolení panovníka nezbytnou součástí ceremoniálu spojeného s přijetím panovníka. Podobné kamenné stolce symbolizující panovnickou moc existovaly v různých oblastech Evropy i mimo ni. Používali je Keltové, Germáni i Slované, dodnes jsou dochovány ve Skotsku, v Irsku či v Korutanech.¹¹² Ten český se nám bohužel nedochoval.

4.2 Druhá kniha

Druhá kniha obsahující 51 kapitol zahrnuje roky 1035-1092 a navazuje tam, kde skončila kniha první. Začíná se tedy popisem vlády knížete Břetislava I. a končí intronizací knížete Břetislava II., vnuka Břetislava I. Stejně jako kniha první se počíná předmluvou, tentokrát ke Klimentovi, prvnímu spolehlivě doloženému opatu břevnovského kláštera.

Kosmas v úplném závěru první knihy uvedl, že „jinak se vypravují věci viděné, jinak slyšené, jinak smyšlené a lépe též pronášíme, co lépe víme, nyní s pomocí Boží a svatého Vojtěcha duch touží po tom, abychom pověděli, co jsme my sami viděli nebo co jsme pravdivě slyšeli z vypravování očitých svědků.“ (I, 42). Znamená to, že od druhé knize již nejde o legendy či po generace předávané ústní příběhy, ale o události, které mají oporu v něčím svědectví, ke konci sledovaného období i samotného Kosmy, který se vrátil ze zahraničních studií a nejméně od roku 1091 se již nacházel v Čechách.

Je to právě druhá kniha, kde najdeme zřejmě ty nejdůležitější právní instituty v kronice zmíněné, zejména Dekreta Břetislavova.

¹¹¹ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. 7. vyd., s. 251-252.

¹¹² BLÁHOVÁ, Marie, Jan FROLÍK a Naďa PROFANTOVÁ. *Velké dějiny zemí Koruny české. I. svazek, Do roku 1197*. Praha: Paseka, 1999, s. 382.

4.2.1 Přemyslovští vládci ve druhé knize

Děj druhé knihy se odehrává za vlády čtyř přemyslovských panovníků, jimiž jsou Břetislav I. (1035-1055) a jeho tři synové Spytihněv II. (1055-1061), Vratislav II. (1061-1092), který se roku 1085 stal prvním českým králem, a Konrád I. (1092).

Nástupem Břetislava I., který Kosmas opět datuje nesprávně (jako velkou část událostí v první knize), končí první a začíná druhá kniha, končí období „ponížení“ a začíná éra vzestupu, velkých systémových změn. S Břetislavem se totiž pojí „program“ důsledné christianizace, vyhlášený údajně nad hrobem sv. Vojtěcha v Hnězdně.¹¹³ Jeho vláda má význam epochální. Za Břetislava Čechy povznesly se na venek i vnitřně, slávou válečnou i péčí o utvrzení a posílení říše, jež sice nedosáhla někdejší velikosti z doby slavných Boleslavů, ale přece také již nezůstávala omezena jen na vlastní Čechy.¹¹⁴

Břetislav I. zejména vítězným tažením do Polska, které bylo v první polovině 11. století vnitřně oslabeno rozsáhlými povstáními, nejen obnovil jednotu a mezinárodní postavení českého státu narušené obdobím bratrovražedných zmatků, ale rovněž v rámci této výpravy převezl z Hnězdna do Prahy ostatky svatého biskupa Vojtěcha zavražděného v roce 997 při misionářském působení v Pobaltí. Přímo nad jeho hrobem v Hnězdně navíc Břetislav vyhlásil svá dekreta, která jsou prvním dochovaným souvislým zákonodárným aktem přemyslovských panovníků a nejstarší známou rozsáhlejší památkou z historie českého práva.¹¹⁵ Vzhledem k jejich významu o nich proto bude podrobně pojednáno níže v subkapitole 4.2.2. Nejprve se ale krátce zmíním o ostatních přemyslovských panovnících druhé knihy.

Po smrti Břetislava I. si celý český národ, velicí i malí, z obecného usnesení a stejné vůle zvolili za knížete prvorozeného jeho syna Spytihněva (II, 14). Kosmas tím zdůraznil, že Spytihněv II. převzal moc v zemi s obecným souhlasem urozených (předáků) i neurozených, tj. podle práva a zemských zvyklostí.¹¹⁶ Kníže Spytihněv II. byl dle Kosmy moudrý, prozíravý a bohabojný panovník, kterého dával svým současníkům za vzor. Jeho prvním činem dle kroniky měl být příkaz, aby z české země byl vyhoštěn každý, u koho bylo

¹¹³ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. 7. vyd., s. 219.

¹¹⁴ NOVOTNÝ, Václav. *České dějiny, Dílu I. část 2: Od Břetislava I. do Přemysla I.* Praha: Jan Laichter, 1913, s. 6.

¹¹⁵ srov. ADAMOVÁ, Karolina, Antonín LOJEK, Karel SCHELLE a Jaromír TAUCHEN. *Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada, Právo*. Praha: Paseka, 2017. s. 30.

¹¹⁶ KOSMAS. *Kronika Čechů*. 8. vyd., s. 231, pozn. 97.

shledáno, že pochází z německého rodu, ať už šlo o boháče, chudého nebo poutníka. Jedná se však o odjinud neznámou, možná i Kosmou smyšlenou zápletku.¹¹⁷ Přesto tuto příhodu můžeme považovat za raný doklad národnostního nepřátelství uvnitř přemyslovských zemí.¹¹⁸

Po smrti Spytihněva II. následovala vláda jeho bratra Vratislava II. Na rozdíl od Spytihněva je jedním z panovníků, kterého Kosmas neměl příliš v oblibě a který v jeho v očích nenašel milost. Z tohoto důvodu prozrazuje o jeho vládě jen velmi málo, a o to méně pozitivního. Vratislava II. v podstatě vylíčil jako knížete se sobeckou touhou po moci a penězích a vyčítal mu, že z tohoto důvodu začal s již zmíněnou devalvací měny, tedy se znehodnocováním peněz.

Po smrti Vratislava se roku 1092 stal v souladu s Břetislavovým nástupnickým řádem (viz subkapitola 4.2.4) českým knížetem jeho bratr Konrád, byť jen velmi krátce na necelých osm měsíců. Jeho nástupnictví a s ním vlastně i platnost stařešinského řádu nechal potvrdit již samotný Vratislav, který se obával mocenských ambic svého nejstaršího syna Břetislava a nechal proto ještě za svého života shromáždit starší země, které donutil přísahat, že po jeho smrti dostane české knížectví právě Konrád (II, 46).

Kosmas chtěl jednotlivé knihy vědomě končit mohutně působícími událostmi.¹¹⁹ Proto všechny tři knihy končí smrtí jejich hlavního hrdiny, tedy knížete, ale zároveň je volbou knížete nového vždy zachována kontinuita a návaznost na knihu další. Druhá kniha proto ještě v samém závěru informuje o intronizaci Břetislava II. (1092-1100), o jehož vládě ale již pojednává kniha následující.

4.2.2 Dekreta Břetislavova

Dekreta Břetislavova byla vyhlášena roku 1039 nad hrobem svatého biskupa Vojtěcha v Hnězdně, pročež jsou rovněž známa jako Hnězdenská statuta. Dochovala se nám právě díky Kosmově kronice, neboť jejich předloha není známa. S ohledem na to, že se jimi zde chci vzhledem k jejich nezanedbatelnému historickému významu zabývat podrobněji, uvedu nyní doslovné znění všech pěti

¹¹⁷ KOSMAS. *Kronika Čechů*. 8. vyd., s. 231, pozn. 100.

¹¹⁸ BARTLETT, Robert, SOMMER, Petr, Dušan TŘEŠTÍK a Josef ŽEMLIČKA, eds. *Přemyslovci: budování českého státu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 27.

¹¹⁹ srov. TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha: Academia, 1968, s. 133.

odstavců kroniky, v nichž Kosmas zaznamenal jejich vyhlášení ve formě přímé řeči knížete Břetislava I. a biskupa Šebíře (II, 4):

„Tu kníže pozdvihl ruku nad svatým hrobem a takto počal mluvit ke shromáždění lidu: „Bratři, pozdvihněte společně své pravice k Hospodinu a bedlivě vyslechněte má slova. Chci, abyste je potvrdili přísahou na svou víru. Tedy toto ať je hlavní mé a první přikázání, aby vaše manželství, jež jste doposud měli jako s lehkými ženami a nepořádná po způsobu hloupých hovad, byla podle církevních ustanovení od té chvíle zákonná, soukromá a nerozlučná, a to tak, aby se muž spokojil s jednou ženou a žena s jedním mužem. Jestliže by však manželka svým mužem nebo muž manželkou opovrhl a jestliže by mezi nimi vzplanul svár, který by vedl až k roztržce, přeji si, aby ten rušitel manželství, který by se nechtěl vrátit k předešlému podle práva uzavřenému svazku, nebyl uváděn podle řádu naší země do otroctví. Necht' je spíše, ať je to kdokoli, odveden do Uher, jak neoblomně káže naše nezměnitelné rozhodnutí. Odtud se nesmí žádnými penězi vykoupit nebo se do naší země vrátit, aby se hlízami jedné ovečky nenakazil celý ovčinec Kristův.“ Biskup Šebíř pravil: „Kdo by jinak učinil, na toho padne klatba! Týmž trestem mají být stíženy panny, vdovy a cizoložnice, o nichž je známo, že pozbyly dobrého jména, porušily stud a obtěžkaly smilstvím. Neboť když se mohou podle své vůle vdát, proč se dopouštějí cizoložství a svůj plod vyhánějí, což je zločin ze zločinů nejhorší?“

Potom kníže doložil: „Když by však žena prohlásila, že jí muž nesplácí stejnou láskou, nýbrž ji nemilosrdně bije a trýzní, bude rozhodnuto mezi nimi Božím soudem, a kdo bude nalezen vinným, ať je jako viník potrestán. Rovněž i stran těch, kdo jsou nařčeni z vraždy: arcikněz ať oznámí jejich jména správci svého hradu a správce ať je povolá na soud. A budou-li se vzpírat, uvrhne je do vězení, až buď učiní vhodné pokání, anebo, budou-li zapírat, ať jsou zkoušeni žhavým železem nebo očistnou vodou, zdali jsou vinni. Avšak vrahy bratrů, otců nebo kněží a osoby obviněné z podobných hrdelních zločinů ať arcikněz označí hradeckému správci nebo knížeti, a ten je spoutané na rukou a v pase ze země vyhostí, aby jako tuláci a uprchlíci bloudili jako Kain po širém světě.“ Biskup Šebíř pravil: „Toto knížecí ustanovení budiž klatbou stvrzeno jako spravedlivé! Neboť k tomu vám knížatům meč visí po boku, abyste své ruce častěji umývali v krvi hříšníkův.“

Opět praví kníže: „Ten, kdo by krčmu, jež je kořenem všeho zla, odkud pocházejí krádeže, vraždy, smilství a ostatní nepravosti, zřídil, i ten, kdo by

zřízenou koupil,“ a biskup Šebíř dodal: „budiž dán do klatby!“ A kníže: „Který krčmář by byl přistižen jako rušitel tohoto ustanovení, nechť je uprostřed tržiště ke kůlu přivázán, mrskán tak, až biřic umdlí, a na hlavě oholen. Jmění mu však nemá být zabaveno, nýbrž toliko pití na zem vylito, aby se nikdo prokletým douškem neposkvrnil. Pijáci však, budou-li přistiženi, nevyjdou z vězení dříve, dokud každý do knížecího důchodu nesloží tři sta peněz.“ Biskup Šebíř pravil: „Co kníže rozhodl, to naše moc potvrzuje.“

K tomu kníže dodal: „Zakazujeme, aby se vůbec konaly v neděli trhy, které v našich krajích lidé proto tak hojně navštěvují, aby v ostatní dny měli kdy na své práce. Bude-li však kdo v neděli anebo ve dny, které je nařízeno veřejně slavit v kostele, nalezen při nějakém robotném díle, arcikněz ať mu vezme dílo samé i potah, který se při díle nalezne, a on ať zaplatí tři sta peněz do knížecího důchodu.

Rovněž i ti smělci, kteří pochovávají své mrtvé v polích nebo lesích, ať zaplatí arcijáhnovi vola a tři sta peněz do knížecího důchodu, mrtvého však ať pochovají znova na hřbitově věřících. To jsou věci, jež se protíví Bohu, pro ty se svatý Vojtěch rozmrzel a nás, své ovečky, opustil a raději šel učit cizí národy. Že to již více činit nebudeme, stvrzujeme přísahou na naši i na vaši víru.“

Než se pustím do rozboru dekret, chtěl bych uvést, že řeči v literárních dílech měly v Kosmově době za sebou už dlouhou literární tradici. ... Byly pravidelnou součástí antických dějepisných děl, znala je ale také bible, světská epika a hagiografie. Ve středověkém dějepisectví byly řeči neméně oblíbeny a často až nadužívány. Stejně jako v antice, byly i ve středověku ve zdrcující většině fingovány. ... Jejich reprodukování v literatuře bylo ale především literární záležitostí a zde na nějaké přesnosti podání nezáleželo. U Kosmy je tato skutečnost zřejmá už jen z toho, že klade svým hrdinům do úst slova, kterých nikdy nemohli užít, jako jsou obsáhlé citáty z latinských autorů, nehledě už na verše. ... Antičtí historikové užívali řeči při zvláště slavnostních a důležitých příležitostech; to činí také Kosmas.¹²⁰

V případě Dekret Břetislavových se jedná o přijetí požadavků prosazovaných kdysi Vojtěchem, tedy toho, v čem se Čechové kdysi na Vojtěchovi „provinili“ a co měli nyní odčinit. Uzákonění těchto ustanovení

¹²⁰ TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha: Academia, 1968, s. 141-142.

mělo světce usmířit, aby byl ochoten se vrátit do Prahy, a zároveň mělo zajistit legitimitu Břetislavova počínání.¹²¹

Je zřejmé, že jde o sérii příkazů a zákazů, které byly zaměřeny hlavně proti zbytkům pohanství, na podporu křesťanských zásad vztahů mezi lidmi a na upevnění církevní a státní moci.¹²² Nová nařízení byla adresována přítomným špičkám tehdejší české společnosti – členům knížecí družiny a jeho doprovodu, předním bojovníkům a úředníkům.¹²³ Povaha těchto nařízení, směřujících ku povznesení mravněkřesťanského života, i společný zájem obou mocí, duchovní i světské, přispěly k tomu, že kníže i biskup předstihovali se v ohlašování toho, co přítomní velmoži pro budoucnost zachovávatí zavazovali se přísahou.¹²⁴ Právní relevanci (závaznost) ustanovení dekretů můžeme dovozovat právě od přísahy přítomných velmožů, že budou stanovená pravidla dodržovat.

V dekretech se na prvním místě hovoří o právu manželském. Nalezneme zde definitivní zákaz mnohoženství a zavedení manželství monogamního uzavíraného výlučně církevním sňatkem. Takto uzavřené manželství bylo rovněž prohlášeno za nerozlučné. Trestem pro toho z manželů, který by právoplatně uzavřené manželství rušil, bylo vykazání do Uher bez možnosti návratu. Případný mimomanželský pohlavní styk žen pak měl být přísně trestán klatbou.

Právní úprava manželství se v českém feudálním právu vytváří pod vlivem církve. Kanonické právo byl u nás základem úpravy rodinných a manželských vztahů prakticky až do r. 1949. Již v Dekretech Břetislavových (1039) bylo manželství postaveno pod kontrolu církve. ... Rozhodování o manželských sporech náleželo (až do doby Josefa II.) církevním soudům, ať již církve katolické, či od 15. století i konsistořím kališnickým. V těchto sporech šlo často o nedodržení slibu manželského (častými žalobci byli zvláště muži, kteří si tak vynucovali sňatek či alespoň odstupné bohatých nevěst), spory o neplatnost manželství, opuštění manžela či rozvody. Od manželky vyžadovalo právo věrnost manželovi a její cizoložství bylo stíháno jak soudem, tak i svépomocí manžela, který měl právo nevěrnou manželku i jejího milence na místě zabít (podobné právo měl i otec vůči dceři a jejímu milenci). ... Právní postavení žen

¹²¹ BLÁHOVÁ, Marie, Jan FROLÍK a Naďa PROFANTOVÁ. *Velké dějiny země Koruny české. I. svazek, Do roku 1197*. Praha: Paseka, 1999, s. 386.

¹²² ADAMOVÁ, Karolina, Antonín LOJEK, Karel SCHELLE a Jaromír TAUCHEN. *Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada, Právo*. Praha: Paseka, 2017. s. 30.

¹²³ ADAMOVÁ, Karolina. *Prameny k dějinám práva v českých zemích*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2004. Dokumenty (Aleš Čeněk), s. 21.

¹²⁴ NOVOTNÝ, Václav. *České dějiny, Dílu I. část 2: Od Břetislava I. do Přemysla I*. Praha: Jan Laichter, 1913, s. 21.

v manželství vycházelo tedy z kanonických zásad a z představy, že je podřízena moci svého muže, kterému také přináší do manželství věno.¹²⁵

Jako důkazní prostředek byl v manželských sporech, ale i u vražd, povolen ordál čili boží soud (*iudicium Dei*), který se s nástupem křesťanství stal iracionálním důkazním prostředkem v soudním jednání, kdy o vině a nevině rozhodovala boží vůle. V dekretch se hovoří o typických ordálech v našem prostředí – o ordálu vodou a žhavým železem. Vedle nich se v českých zemích používal často i ordál soubojem nebo přísahou.¹²⁶ Ordálové řízení přitom bylo převládajícím rysem dokazování až do konce 14. století. Ordálem nazýváme iracionální důkaz, kterým strany za využití přírodních sil či s odvoláním na nadpřirozené mocnosti, v době křesťanské na Boha, dokazovaly pravdivost svého tvrzení. ... Soudci tedy vlastně sami nerozhodovali, sledovali toliko, zda jsou dodržena pravidla, podle kterých dokazování probíhá. Tato pravidla byla neobyčejně formální, podrobná a spleťtá. ... Ordál vody – v Čechách jen studené – spočíval ve spouštění toho, jenž ordál podstupoval, svázaného do vody s tím, že voda jako živel čistý jej buď přijme (tj. potopí se), či zůstane na povrchu (tj. voda jej odmítne přijmout). ... Ordál rozžhaveným železem máme doložen dokonce v přímé zprávě o procesu s atentátníky na knížete Soběslava I. v r. 1130. Spočíval v chůzi bosou nohou po dvanácti rozžhavených radlicích. Později se užíval ordál přísahy, při kterém přísahající musel přitisknout prsty na rozžhavené železo, a to po dobu, dokud přísahu nepřednesl. V těchto případech nešlo tedy o to, aby se ten, kdo ordál podstupoval, nespálil, ale aby přes bolest, která mu byla způsobena, přešel přes rozžhavené železo či prsty neodtrhl.¹²⁷

V případě závažnějších vražd, za něž byly považovány bratrovraždy, otcovraždy a vraždy kněží, bylo trestem vyloučení ze společnosti – vyhnání. Rodinný, manželský i příbuzenský svazek přitom zaniká. Takový člověk stál mimo zákon a kdokoli jej mohl beztrestně zabít.¹²⁸

¹²⁵ MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Leges, 2010. Student (Leges), s. 124.

¹²⁶ srov. ADAMOVÁ, Karolina, Antonín LOJEK, Karel SCHELLE a Jaromír TAUCHEN. *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Právo*. Praha: Paseka, 2017. s. 74-75.

¹²⁷ srov. MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Leges, 2010. Student (Leges), s. 116-117.

¹²⁸ ADAMOVÁ, Karolina. *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě: přehled vybraných otázek*. Praha: C.H. Beck, 2000. Beckovy právnické učebnice, s. 99.

Výkon spravedlnosti brali do svých rukou knížecí hradští náčelníci, kterým arcikněz na základě synodálních šetření předával viníky k dalšímu řízení.¹²⁹ Kosmou zmiňovaný arcikněz či archipresbyter (hradský kněz) byl správce hradského kostela.¹³⁰ Pravidla o řízení na soudech se vyvíjela na základě obyčejového práva, soudní praxe a byla ovlivňována i zákonodárnými zásahy českých panovníků. Staré české právo zásadně nerozlišovalo mezi spory (a tedy i procesy) ve věcech majetkových a trestních, což souviselo s tím, že trestný čin byl zatím považován především za útok proti soukromé osobě, a nikoli státu či společnosti. Soukromoprávní charakter procesu se projevoval především v tom, že byl typem procesu obžalovacího a že iniciativa a zahájení soudního řízení musela vycházet od soukromé osoby, tj. poškozeného či jeho blízkých. Současně ovšem soudní řízení mělo v zájmu stability feudálního státu omezovat a likvidovat formy mimosoudního a protiprávního svémocného vyřizování sporů, kdy žalobce řešil věc násilím (kupř. krevní mstou).¹³¹

Soudnictví v českých zemích má za sebou dlouhý vývoj, během kterého prošlo mnoha zásadními změnami. Od počátku českého státu byla soudní moc pevně spojena s osobou panovníka, jak ostatně uvádí ve své kronice i Dalimil: „*knížecí úřad jest na súde seděti*“. Tuto svou pravomoc však nevykonával panovník sám. V samých počátcích státu bylo místem vynášení soudních rozhodnutí jistě kmenové shromáždění. V dalším vývoji se tímto místem stal dvorský sjezd, kde kníže před shromážděnými rozhodoval za spoluúčasti nejvýznamnějších velmožů předložené spory. Těmto shromážděním pak zůstala vyhrazena rozhodování ve věcech nejdůležitějších a nejzávažnějších. Běžnou soudní agendu kníže vykonával při svých cestách zemí na jednotlivých hradech, ale ani zde nesoudil sám, nýbrž za spoluúčasti přítomných členů svého rodu, velmožů, úředníků a družiníků. Významnou osobou se přitom stal dvorský sudí – panovníkem jmenovaný úředník, ideálně osoba znalá zvykového práva, která řídila jednání soudu. V dalším vývoji svěřil panovník rozhodování některých soudních záležitostí svým dalším úředníkům. Tak získali soudní pravomoc úředníci centrální i oblastní, sedící na hradech. Kolem dvorského sudího se konstituoval dvorský soud, který se vyčlenil z dvorského sjezdu. Pokud jde

¹²⁹ ADAMOVÁ, Karolina, Antonín LOJEK, Karel SCHELLE a Jaromír TAUCHEN. *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Právo*. Praha: Paseka, 2017. s. 32.

¹³⁰ KOSMAS. *Kronika Čechů*. 8. vyd., s. 229, pozn. 34.

¹³¹ srov. MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Leges, 2010. Student (Leges), s. 115-120.

o hradské úředníky, ti konali soudní pravomoc analogickým způsobem jako panovník – vedle hradského správce na jejich soudu zasedal hradský sudí, řídící jednání soudu, a přisedícími se stávali další místní úředníci a příslušníci posádky.¹³²

Dekrety dále obsahují zákaz provozování krčem pod hrozbou fyzického trestu (mrskání), jakož i zákaz popíjení v nich. Zakázáno bylo rovněž ignorování církevních obyčejů, a to zejména, aby se o neděli jakožto dnu svátečním, konaly trhy či provozovaly jakékoliv fyzické práce. Konečně byli trestem stiženi i ti, kteří nerespektovali křesťanské hřbitovy a pohřbívali své mrtvé mimo ně na starých pohanských pohřebištích v polích či lesech. Závěr dekret má tedy výrazně protipohanský obsah.

Tresty, které Dekreta stanovila, zvláště peněžité, byly na první pohled značné a bylo prakticky nemožné je splatit, pokud ovšem jejich skutečným účelem nebylo uvrhnout delikventa do dlužní závislosti, nevolnictví vůči knížeti, kterému pokuty náležely.¹³³

Opakovaně zmiňovanou provázanost světské a církevní moci v dekretch dokládá světský trest doplněný o církevní klatbu. Průběh tažení do Hnězdna i obsah dekret navíc napovídá tomu, že tím, kdo tuto výpravu připravil, byl biskup Šebíř. Svou roli ale bezpochyby hrály i mocenské ambice knížete Břetislava. V Čechách totiž nebyl ještě dovršen proces christianizace a svatovojtěšský kult ho mohl nejen urychlit, ale zároveň učinit z českého knížectví uznávanou křesťanskou mocnost. Je také známo, že Břetislav usiloval o vytvoření samostatného českého arcibiskupství.¹³⁴ Povýšení pražského biskupství na arcibiskupství by znamenalo i omezení vlivu říše na český stát, podobně jako toho kdysi dosáhl Boleslav Chrabrý pro Polsko. Tuto myšlenku podporuje i zmínka anonymních saských analů, podle nichž si prý mohučský arcibiskup Bardo (1031-1051) stěžoval na pražského biskupa Šebíře, protože se chtěl u papeže protiprávně domáhat *pallia*. Ačkoli *pallium* nemuselo být vždy pouze odznakem arcibiskupské hodnosti a mohlo být propůjčeno i zvláště privilegovaným biskupům, nelze asi v dané souvislosti chápat údaj analů v jiném smyslu, nežli že se Šebíř – nebo spíše Břetislav pro Šebíře – pokoušel dosáhnout

¹³² VOJÁČEK, Ladislav, Karel SCHELLE a Vilém KNOLL. *České právní dějiny*. 3. upravené vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2016, s. 100-101.

¹³³ ADAMOVÁ, Karolina, Antonín LOJEK, Karel SCHELLE a Jaromír TAUCHEN. *Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada, Právo*. Praha: Paseka, 2017. s. 32.

¹³⁴ LIŠKA, Vladimír. *Vládci českých zemí*. Praha: XYZ, 2016, s. 87.

od papeže arcibiskupské hodnosti, pochopitelně na úkor dosavadního metropolity. Dalekosáhlým záměrům ostatně nasvědčuje i průběh hnezděnských událostí, důraz na usmíření mrtvého Vojtěcha i okamžité vyslání poselstva do Říma.¹³⁵ Na dvoře Vratislava II. se tedy již formovala nová státní ideologie, kterou můžeme nazvat „královsko-arcibiskupskou“.

Do dekret nebyl zařazen Vojtěchův požadavek zákazu prodeje křesťanských zajatců a otroků, týkající se knížete a jeho družiny, neboť byl asi jako jeden z nejdůležitějších zdrojů příjmů z úspěšných válečných výprav pro české velmože včetně knížete stále příliš nestravitelný, a zákaz manželství kleriků, který se opět týkal jedné z privilegovaných vrstev společnosti a ještě dlouho nebyl v Čechách respektován.¹³⁶ Snahy o prosazení celibátu v Čechách přešel Kosmas mlčením nejspíše i proto, že byl sám ženat.

Pokud jde o otroctví, to nebylo u Slovanů a tedy ani u Čechů věcí neznámou a také ne neobvyklou, od nejstarších dob otroci tvořili zvláštní třídu nejen osobně nesvobodnou a bezprávnou, ale téměř i pouhý majetek svého pána, jenž jimi mohl volně disponovati. Ve starší době tato majetková stránka vystupuje nejvíce do popředí. Otrok jest především předmětem obchodu, a to v první řadě vývozu, poněvadž patrně počet otroků v té době převyšoval spotřebu. Ani křesťanství, od desátého stol. hlouběji k nám vnikající, neosvobodilo otroka, otroctví jako stav početně vždy dosti silný trvá i po celá následující staletí.¹³⁷

Dekreta Břetislavova ilustrují proces, jímž se doplňovalo staré obyčejové právo novými zákony. Některá z nových nařízení, jak ukazuje pozdější vývoj, se však v praxi neprosadila a měla jen deklaratorní význam.¹³⁸

Jak vidno, věnoval jsem Dekretům Břetislavovým značnou pozornost a pokusil jsem se je podrobněji rozebrat. Důvodem přitom nebyl pouze jejich bezesporu značný historický význam jakožto prvního dochovaného souvislého zákonodárného aktu přemyslovských panovníků a nejstarší známé rozsáhlejší památky z historie českého práva, ale rovněž skutečnost, že se v kronice jedná o ten právní institut, na němž lze dle mého názoru nejlépe demonstrovat právo Kosmovy doby a zároveň i právní instituty jiné.

¹³⁵ BLÁHOVÁ, Marie, Jan FROLÍK a Naďa PROFANTOVÁ. *Velké dějiny zemí Koruny české. I. svazek, Do roku 1197*. Praha: Paseka, 1999, s. 390.

¹³⁶ Tamtéž, s. 387.

¹³⁷ srov. NOVOTNÝ, Václav. *České dějiny, Dílu I. část 1: Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*. Praha: Jan Laichter, 1912, s. 529-530.

¹³⁸ ADAMOVÁ, Karolina, Antonín LOJEK, Karel SCHELLE a Jaromír TAUCHEN. *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Právo*. Praha: Paseka, 2017, s. 32.

4.2.3 Následky výpravy Břetislava I. do Polska

Dále bych se chtěl zabývat i následky výpravy Břetislava I. do Polska, neboť se částečně jedná i o následky právní.

Uvedená výprava pochopitelně nezůstala bez povšimnutí církve ani Římské říše. Z hlediska církve bylo přenesení ostatků svatého Vojtěcha v rozporu s kanonickým právem. Římsko-německému králi Jindřichovi III. se vpád do Polska nelíbil jednak proto, že Polsko považoval za své léno a vnímal ho jako porušení práv říše, jednak z mnohem povrchnějšího důvodu – nelíbilo se mu totiž, že si Čechové z Polska odvezli velkou kořist.

Věc nejprve řešila církev, když jakýsi udavač (Kosmas měl patrně na mysli již zmíněného mohučského arcibiskupa Barda¹³⁹) oznámil apoštolskému otci (Benediktovi IX.), „jak se ty věci sběhly, a prohlašoval, že český kníže a biskup porušili božské zákony a podání svatých Otců, a nechá-li to papežský pán bez pomsty, prý tím ztenčí práva apoštolské stolice, která se mají po všem světě zachovávat. Ihned se koná svaté shromáždění, čtou se církevní zákony a zkoumají svatá Písma. Kníže i biskup, ač nepřítomni, jsou viněni z opovázlivosti. Jedni navrhují, aby byl kníže zbaven všeho důstojenství a poslán na tři léta do vyhnanství, jiní soudí, že má být biskup sesazen z výkonu všeho velekněžského úřadu a až do konce života dlít v mnišském klášteře, jiní volají, aby na oba dva dopadl meč klatby.“ (II, 6).

Dle kroniky následoval ještě roku 1039 církevní soud. Nutno říci, že leccos z toho, co se údajně Čechům v Římě vytýkalo, mohlo být opravdu v dobových představách hodnoceno jako těžký přestupek proti světským a církevním zvyklostem.¹⁴⁰ Poslové knížete i českého biskupa, kteří byli do Říma vysláni ihned po návratu z polského tažení, se proto ke svému činu nejen doznali, ale navíc i sami uznali, že nebyl v souladu s ustanoveními církevních zákonů. Následně učinili pokání a prosbu o odpuštění. Soudní nález navíc dle Kosmy zmírnili penězi, zlatem a dary. S ohledem na to, že za přenesení těla svatého bez svolení církve byla dle kanonického práva trestem klatba, lze uložený trest nakonec opravdu považovat za velmi mírný. Knížeti a biskupovi totiž byla pouze uložena povinnost vystavět na příhodném místě chrám, kterou kníže následně

¹³⁹ KOSMAS. *Kronika Čechů*. 8. vyd., s. 229, pozn. 49.

¹⁴⁰ KRZEMIENSKA, Barbara. *Boj knížete Břetislava I. o upevnění českého státu (1039-1041)*. Rozpravy Československé akademie věd – řada společenských věd. Praha: Academia, 1979, s. 17.

splnil vystavěním staroboleslavské kapituly (II, 7). Důležité je, že Vojtěchovy ostatky nebyly Čechům odňaty a dodnes se nachází ve svatovítské katedrále.

Spor s říší dopadl o poznání hůře a vyústil až v česko-německou válku, která se odehrávala v letech 1039-1041. Král Jindřich III. rovněž již roku 1039 „Čechům pohrozil válkou, nepošlou-li mu v ustanovené lhůtě až do poslední mince peníze z lupy v Polsku“. Z toho, jak je v kronice vylíčeno další jednání mezi Čechy a králem Jindřichem, můžeme s určitou nadsázkou říci, že za zmíněnou válkou stál i právní spor. Češi totiž požadavek Jindřicha III. odmítli jako „obtěžování mimo obyčej práva“ a vzkázali mu, že sice jsou pod panstvím krále Karla Velikého a jeho nástupců (tedy pod panstvím Říše římské), ale jeho syn Pipin jim uložil pouze takový závazek, aby jeho nástupcům na císařském trůně platili ročně tribut ve výši sto dvaceti vybraných volů a pěti set hřiven, kdy hřivna české mince byla počítána po dvou stech penězích, což každého roku bez odporu platili. Na to Jindřich III. reagoval následovně: „Králové mají zvyk k předešlému právu vždy něco nového přidávat. Není totiž všechno právo ustanoveno v jednom čase, nýbrž řada práv vzrostla skrze nástupce králů. Neboť ti, kdo spravují práva, nespravují se právy, protože právo, jak se obecně říká, má nos z vosku a král má ruku železnou a dlouhou, aby ji mohl vztahovat, kam mu libo. Král Pipin učinil, co chtěl, neučiníte-li však vy, co já chci, ukáži vám, kolik mám malovaných štítů anebo co zmohu ve válce.“ (II, 8).

Kosmův postoj vtělený do postoje knížete Břetislava byl takový, že sice uznává v císaři svého pána, avšak jen potud, pokud bude zachovávat staré právo. Co je nad to, je "*insuetum onus*" (mimo obyčej práva) a vymáhá-li to císař, zbavuje tím Čechy závazků věrnosti. ... Zákony české země přece ustanovil už Přemysl s Libuší a měnit na nich nic nelze. Stejného argumentu proti císaři užil i Břetislav: poměr Čech k říši byl uzákoněn jedním ze synů Karla Vel. a je tedy nezměnitelný. Čím starší právo, tím je lepší a Kosmas neváhal tohoto argumentu užít.¹⁴¹ Kosmas tedy tvrdí: Čechové sice jsou a vždy byli pod panováním císařů jako křesťanských panovníků, jejich vláda však byla vždy přesně vymezená právě kdysi dohodnutým poplatkem. A tak vše, co by aktuálně vládoucí císař požadoval jaksí navíc, porušuje toto staré právo – podle běžného středověkého chápání porušuje také starou „svobodu Čechů“.¹⁴²

¹⁴¹ srov. TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha: Academia, 1968, s. 163.

¹⁴² KRZEMIENSKA, Barbara. *Boj knížete Břetislava I. o upevnění českého státu (1039-1041)*. Rozpravy Československé akademie věd – řada společenských věd. Praha: Academia, 1979, s. 24.

Následovala tedy válka, která měla rozhodnout o tom, či stanovisko se prosadí a či věc je spravedlivá. Výsledkem byla česká prohra, která nebyla zapříčiněna tím, že se Břetislav nedokázal se svými Čechy německým vojenským silám ubránit, ale tím, že lidé v jeho nejbližším okolí se již prostě bránit nechtěli. V celém mnohaletém česko-německém zápasu je to snad nejdramatičtější okamžik. Břetislava totiž ponechali na holičkách nikoliv řadoví bojovníci, nýbrž lidé, kteří je měli vést do boje – čeští předáci.¹⁴³ Ti totiž ve válce s německým králem neviděli žádný prospěch.

Břetislav byl tedy nakonec donucen ustoupit a přijmout podmínky Jindřicha III. Mimo jiné musel uznat, že české země jsou poddány německému králi jako jeho komora a slíbit zaplacení dlužného platu ve výši tisíc pět set hřiven denárů za předchozí tři roky (II, 12). Král tyto peníze přijal a na dvorském sjezdu v Řezně byl následně na podzim roku 1041 uzavřen mír, který se stal důležitým mezníkem na cestě pevnějšího připoutání Čech k říši.¹⁴⁴ Břetislav byl sice nucen slíbit králi věrnost a složil mu lenní hold, ale ten zde dostal novou podobu. Forma sice zůstala, obsah se však již podstatně změnil. Již se nejednalo o stav podřízenosti a určité potupy, ale spíše o partnerství. Právě v Řezně na podzim r. 1041 se zrodila aliance mezi Břetislavem a Jindřichem, kterou oba panovníci dodržovali až do své smrti a jejíž důsledky určovaly směr české politiky ve vztahu k říši i za Břetislavových synů, tj. až do konce 11. století.¹⁴⁵ S ohledem na celkové vyznění kroniky, její cíl a Kosmův vesměs negativní vztah k cizincům, nás asi nepřekvapí, že se v této souvislosti o lénu výslovně nezmiňuje.

Než tuto subkapitulu ukončím, dovolím si na tomto místě krátkou vsuvku, která ilustruje, jak kruté tresty mohli očekávat i vlivní čeští předáci. Bílinský kastelán Prkoš byl na počátku války s německým králem pověřen ochranou přístupu ze Saska a kníže mu za tím účelem svěřil velení nad vojskem z Moravy a nad třemi houfy, jež mu byly poslány na pomoc z Uher. Lze tedy předpokládat, že Prkoš patřil mezi čelní předáky země. Nicméně se ale dal podplatit saskými penězi, nepostavil před opevněním stráž a umožnil německé armádě vtrhnout

¹⁴³ srov. KRZEMIENSKA, Barbara. *Boj knížete Břetislava I. o upevnění českého státu (1039-1041)*. Rozpravy Československé akademie věd – řada společenských věd. Praha: Academia, 1979, s. 55.

¹⁴⁴ BLÁHOVÁ, Marie, Jan FROLÍK a Naďa PROFANTOVÁ. *Velké dějiny země Koruny české. I. svazek, Do roku 1197*. Praha: Paseka, 1999, s. 400.

¹⁴⁵ srov. KRZEMIENSKA, Barbara. *Boj knížete Břetislava I. o upevnění českého státu (1039-1041)*. Rozpravy Československé akademie věd – řada společenských věd. Praha: Academia, 1979, s. 61-65.

do Čech. Když se o Prkošově zradě kníže Břetislav dozvěděl, dal mu vyloupat oči, utít ruce i nohy a hodit ho do hlubin řeky (II, 11).

4.2.4 Právo seniorátu

Břetislav I. dále těsně před svou smrtí na počátku roku 1055 vyřešil jeden z nejpálčivějších problémů Kosmovy doby, kterým byla otázka nástupnictví na český trůn. Nadále totiž panovala představa vycházející ještě z dob předstátní společnosti, že kníže by měl být nastolen z vůle ostatních příslušníků vládnoucího rodu. To bylo ale příčinou řady násilných sporů o trůn a způsobovalo nestabilitu českých zemí.

Kníže Břetislav v obavách o to, aby podobné spory o panství nad zemí nevznikly i mezi jeho pěti syny či jejich potomky, zavedl právo seniorátu (stařešinský řád), tedy ustanovil, že knížetem se má stát vždy nejstarší žijící člen z rodu Přemyslovců. Ostatní příslušníci vládnoucího rodu se měli spokojit s podřízeným postavením pražskému knížeti a nově vzniklými úděly na Moravě, kterou dobyl a připojil k Čechám kolem roku 1019 Břetislavův otec kníže Oldřich. Do moravských údelů pak byli rovněž posíláni i předáci, kteří neměli odpovídající uplatnění v Čechách či byli panovníkovi nějak nepohodlní.

Systém údelů spočíval v rozdělení vlády mezi jednotlivé mužské příslušníky přemyslovského rodu, kterým byla svěřována velká panství jako zvláštní údělná knížectví. V údělech vládla knížata takřka nezávislé na ústřední státní moci: měla své dvory, úřady, razila často vlastní mince, disponovala vlastní ozbrojenou družinou a vedla často i samostatnou zahraniční politiku.¹⁴⁶ Úděly nebyly původně dědičné a jejich držba byla závislá na vůli panujícího knížete. Údělný kníže měl vůči údělu všechna práva panujícího knížete, byl však povinen poslušnosti vládnoucímu knížeti. V praxi však vedlo zřizování údelů k oslabování moci vládnoucího knížete.¹⁴⁷

I když řád nástupnický obvyklou formou jako zákon nebyl vyhlášen, vůle knížecí, třebas na smrtelném loži projevená, měla značnou míru závaznosti, a následná dlouholetá praxe jí propůjčila platnost určité právní zvyklosti.¹⁴⁸ Přestože byl výklad práva seniorátu později mezi Přemyslenci rovněž předmětem

¹⁴⁶ MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Leges, 2010. Student (Leges), s. 35-36.

¹⁴⁷ VOJÁČEK, Ladislav, Karel SCHELLE a Vilém KNOLL. *České právní dějiny*. 3. upravené vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2016, s. 70.

¹⁴⁸ srov. NOVOTNÝ, Václav. *České dějiny, Dílu I. část 2: Od Břetislava I. do Přemysla I.* Praha: Jan Laichter, 1913, s. 390.

řady sporů o moc, bylo toto právo, i když ne zcela bez excesů, v českých zemích uplatňováno až do počátku 13. století, kdy Přemysl Otakar I. zavedl přednostní právo prvorozeného dědice, tedy právo primogenitury.

4.2.5 Olomoucké biskupství

Jak jsem již uvedl, Kosmas neměl příliš v oblibě Vratislava II. Jednou ze záležitostí, kterou mu nemohl odpustit a z níž učinil hlavní téma jeho vlády, byl dlouholetý spor s jedním z jeho bratrů, pražským biskupem Jaromírem, jehož předmětem bylo olomoucké biskupství zřízené Vratislavem roku 1063. V tomto úvodu ještě dodám, že vedle Jaromíra jsou ve druhé knize dále zmíněni pražští biskupové Šebíř a Kosma, přičemž upozorňuji, že tento pražský biskup je pouze jmenovcem našeho kronikáře.

Proč kníže Vratislav II. zřídil v roce 1063 samostatnou olomouckou diecézi, vyňatou z pravomoci pražského biskupa, dnes už přesně nevíme. S touto záležitostí se pojí celá řada otázek, např. otázka kontinuity, neboť velkomoravské biskupství (dokonce arcibiskupství) nebylo nikdy oficiálně zrušeno... Pádem Velké Moravy však nemusela její církevní organizace úplně zaniknout ani fakticky. Jakýsi moravský biskup je zmíněn, vedle biskupa pražského, v listině mohučského arcibiskupa Wiligise z roku 976. A podle Kosmy byl „před Šebířovými časy“ na Moravě biskup jménem Vracen. Z toho plyne, že v roce 1063 nešlo možná ani tak o založení, jako spíše o obnovení.¹⁴⁹

Na každý pád Vratislav II. roku 1063 se souhlasem tehdejšího pražského biskupa Šebíře, který si zajistil bohatými dary, rozdělil pražskou diecézi na pražské a olomoucké biskupství. Při rozdělení pražské diecéze však Vratislavovi nešlo ani tak o potřeby církevní správy jako o omezení pravomocí pražského biskupa. V případě, že by se pražský biskupský stolec uvolnil, měl se stát biskupem Jaromír, a Vratislav se právem obával neomezené moci ctižádostivého bratra nad celým územím českého státu, byť „pouze“ v církevní oblasti. Protože Vratislav zřídil moravské biskupství pouze z moci českého knížete, jen se souhlasem pražského biskupa, bylo nově zřízené biskupství závislé pouze na knížeti a mohlo být v případě potřeby i Vratislavovou oporou proti eventuálním mocenským ambicím moravských úředníků.¹⁵⁰ Jest dosti zvláštní,

¹⁴⁹ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. 7. vyd., s. 255-256.

¹⁵⁰ BLÁHOVÁ, Marie, Jan FROLÍK a Naďa PROFANTOVÁ. *Velké dějiny země Koruny české. I. svazek, Do roku 1197*. Praha: Paseka, 1999, s. 418-419.

že při celém podniku není výslovné zmínky o účastenství kurie papežské. Tehdejší styky Čech s kurií byly ovšem vždy ještě velmi primitivní.¹⁵¹

Kníže Vratislav nadále usiloval o to, aby se Jaromír nestal pražským biskupem, a naopak se snažil o povýšení svého vlastního kandidáta na biskupa, jímž byl kaplan Lanc. Obával se totiž, že by se Jaromír mohl proti němu spojit s jejich dalšími bratry Konrádem a Otou. V kronice je popsáno shromáždění „lidu i předáků“ svolané knížetem Vratislavem II. roku 1068 na místě zvaném Dobenina, kde právě chtěl zvolení kaplana Lance prosadit (II, 23). Rozhodl se proto svolat všechny, jimž příslušelo rozhodnutí o volbě biskupa: starší národa, předáky a velmože i ty, kteří byli „lepší“ z duchovenstva. Pro tato shromáždění („protoparlamenty“) bylo běžné, že jim kníže předsedal, ale ještě spíše vládl, diktoval. Nešlo tedy o žádnou demokratickou instituci. O návrzích knížecích zákonů a nařízení se tu nediskutovalo. Vyslechnout a schválit – v tom spočívala úloha shromáždění. Zvláště okolnost vojenského tažení měla souhlas Čechů zcela formalizovat. Ve výjimečných případech, a tím je právě Dobenina, se však mohlo celé představení, ačkoli bylo dobře připraveno, vymknout panovníkově režii.¹⁵² Kníže zde totiž narazil na odpor některých vlivných předáků, kteří roku 1055 přísahali jeho otci, knížeti Břetislavovi I., že novým biskupem bude zvolen právě Jaromír. Setkáváme se zde tedy s institutem přísahy (*sacramentum*), která se uplatňovala zejména v rámci nástupnických dohod. Pod vlivem „veřejného mínění“ byl tuto přísahu donucen ctít i samotný kníže Vratislav, který nakonec zvolil Jaromíra, po vysvěcení roku 1068 zvaného Gebhart, pražským biskupem.

Následoval spor nového pražského biskupa Jaromíra s olomouckým biskupem Janem, jehož místní (olomoucká) tradice označuje za třetího moravského biskupa a dobu jeho úřadování vymezuje léty 1063-1085.¹⁵³ Jádrem sporu byl úmysl biskupa Jaromíra opětovně spojit biskupství pražské a olomoucké. Kníže Vratislav se celkem logicky (s ohledem na výše uvedené) připojil na stranu biskupa olomouckého a zřejmě roku 1072 vyslal do Říma k papeži Řehořovi VII. poselství stěžující si na biskupa Jaromíra, žádaje o zjednání nápravy. Papežem do Čech vyslaný zvláštní legát biskupa Jaromíra zbavil nejen biskupské hodnosti, ale i kněžského úřadu. To se ovšem setkal s odporem českých duchovních, pročež byl Jaromírovi vrácen alespoň kněžský

¹⁵¹ NOVOTNÝ, Václav. *České dějiny, Dílu I. část 2: Od Břetislava I. do Přemysla I.* Praha: Jan Laichter, 1913, s. 124.

¹⁵² KOSMAS. *Kosmova kronika česká.* 7. vyd., s. 262.

¹⁵³ KOSMAS. *Kronika Čechů.* 8. vyd., s. 232, pozn. 137.

úřad. Jaromír i Jan byli poté roku 1074 předvoláni ke generální synodě, na níž byl Jaromírovi navrácen úřad biskupa a mezi oběma biskupy byl smluven mír, dle něhož se měli spokojit se svými biskupstvími (II, 27-31).

Spor mezi Vratislavem a Jaromírem však opět naplno vypukl po událostech, které se udály roku 1085 na sněmu v Mohuči, o nichž bude pojednáno dále.

4.2.6 Mohučská synoda a její důsledky

V kapitolách 37-38 druhé knihy popisuje Kosmas synodu v německé Mohuči, která je z hlediska českých dějin, a to i právních, významná hned z několika důvodů. Kosmas sám ji datuje roku 1086, ale ve skutečnosti se konala již v dubnu 1085. Říšský císař Jindřich IV. zde vydal řadu ustanovení týkajících se církevních poměrů v říši, ale hlavně zde rovněž udělil poprvé v historii českému knížeti titul krále. Jednalo se o knížete Vratislava II. (jako krále Vratislava I.), kterému byl udělen nejen titul krále Čech, ale i Polska. Nejednalo se však zatím o titul dědičný. Na krále byl Vratislav pomazán o rok později v Praze trevírským arcibiskupem Egilbertem.

Vratislav se královskou korunovací stal prvním mezi říšskými knížaty. Na postavení českého státu však toto ocenění mnoho neměnilo. I když něco takového nebylo obvyklé, byl titul, o jehož významu existují mezi historiky různé hypotézy, zřejmě udělen pouze jako osobní vyznamenání. Bez papežského uznání se titul také nemohl trvale prosadit. Rovněž titul polského krále, který byl Vratislavovi přiznán, byl pouze formální, byť není vyloučeno, že měl být symbolickou náhradou za marně vymáhaný polský tribut.¹⁵⁴

Další důležitou událostí mohučského sněmu bylo potvrzení Privilegia pražského biskupství císařem na žádost biskupa Jaromíra. Motivací biskupa Jaromíra bylo opětovné spojení pražského a olomouckého biskupství. Téhož roku totiž zemřel jeho sok, již zmíněný olomoucký biskup Jan, a Jaromír naléhal na císaře, aby na jeho místo již nebyl nový biskup dosazován. Legitimitu jeho žádosti mělo dodat privilegium biskupa svatého Vojtěcha potvrzené papežem Benediktem a císařem Otou II. Císař jeho žádosti vyhověl a ke starému privilegiu přidal nové, které mělo být skoro téhož znění. To bylo o rok později zpečetěno v Řezně. Tím došlo k potvrzení starých hranic pražského biskupství zahrnujících

¹⁵⁴ BLÁHOVÁ, Marie, Jan FROLÍK a Naďa PROFANTOVÁ. *Velké dějiny země Koruny české. I. svazek, Do roku 1197*. Praha: Paseka, 1999, s. 456.

i území biskupství olomouckého. Téhož roku měl dle kroniky privilegium a hranice pražského biskupství potvrdit i papež Klement III.

„Privilegium“ znamená u Kosmy vždy listinu. V jiném významu se u něho nevyskytuje. Už to vylučuje, aby šlo o nějakou legendu. V Kosmově době může sice „privilegium“ znamenat také „právo“, (subjektivní) právní nárok, u Kosmy však tento význam nenajdeme.¹⁵⁵

Kosmas zaznamenal opis celého Privilegia pražského biskupství, včetně vymezení jeho hranic, v kapitole 37 druhé knihy a na závěr dodal, že sám viděl, jak ho císař vlastní rukou zpečetil. Ve skutečnosti tomu tak ale nejspíše nebylo, neboť se stále zabýval studiem a v Mohuči ani v Řezně tehdy nebyl. Pravděpodobně se takto pouze snažil dodat privilegium určité váhy.

Ani zmíněné privilegium ale nic nevyřešilo. Snad aby potrestal bratra, snad proto, aby si opatřil jiného biskupa k plnění úkolů vyhrazených Jaromírovi, ale možná i proto, aby si zajistil vliv na Moravě, obnovil Vratislav olomoucké biskupství. Jako biskupa tam dosadil svého kaplana Vezela (nejspíše po roce 1088, snad 1089). Jaromír spíchal do Říma stěžovat si k papeži. Ve snaze vyhnout se zemím ovládaným Vratislavovými přívrženci, cestoval přes Uhry. Cestou však onemocněl a 26. června, pravděpodobně roku 1090, v Ostřihomi zemřel.¹⁵⁶ Spory obou bratrů, v nichž Kosmas dle rádek kroniky stál neochvějně za biskupem Jaromírem, se tak ukončily samy Jaromírovou náhlou smrtí.

Závěrem bych jen dodal, že již roku 1092 byli pražský biskup Kosmas a olomoucký biskup Ondřej (1092-1096) společně vysláni králem Vratislavem k císaři Jindřichovi IV., který je oba, bez ohledu na jím samým udělené privilegium, v jejich úřadech schválil.

4.2.7 Další právní instituty ve druhé knize

Z pohledu práva vlastnického je pro nás zajímavá zejména kapitola 19. Dozvídáme se z ní, že urozený Mstiš, kterému byla knížetem Sptyhněvem II. svěřena správa hradu Bílina, vlastnil v podhradí dvorec, na kterém nechal vystavět soukromý kostel. Po nástupu Vratislava II. na trůn roku 1061 ovšem upadl v nemilost, neboť se kdysi dopustil příkoří na jeho ženě. Kníže Vratislav se proto rozhodl, že Mstiše zbaví správy tohoto hradu. Poté, co mu to oznámil knížecí

¹⁵⁵ TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha: Academia, 1968, s. 55.

¹⁵⁶ srov. BLÁHOVÁ, Marie, Jan FROLÍK a Naďa PROFANTOVÁ. *Velké dějiny země Koruny české. I. svazek, Do roku 1197*. Praha: Paseka, 1999, s. 461.

posel, Mstiš mu odpověděl takto: „Je knížetem a pánem, se svým hradem tedy ať učiní, co se mu líbí. Co však můj kostel dnes má, to kníže nemůže odnít.“

Tento příběh tedy vypovídá jednak o tom, že hrady byly soukromým majetkem knížete, který je svěřoval (propůjčoval) do správy velmožů s tím, že jim mohl úřad správce kdykoliv odejmout, jednak o existenci soukromé držby a nedotknutelnosti části majetku velmožů, který požíval ochrany před knížecí libovůlí. Kostel totiž byl podle běžného středověkého názoru Mstišovým „majetkem“. Byl to tzv. vlastnický kostel. Každý zakladatel si k němu zachovával plná práva jako ke svému majetku, pobíral dokonce i desátky, které věřící kostelu odváděli.¹⁵⁷ Z vyprávění ve třetí knize kroniky je však zřejmé, že zmíněná nedotknutelnost majetku velmožů byla často pouze relativní (viz subkapitola 4.3.3).

O tom, že k naplnění a nerozlučnosti manželství, docházelo až v ložnici se zmiňuje anekdotická vsuvka v kapitole 32, jejímiž aktéry byli toskánská markraběnka Matylda a švábský vévoda Welf. Jedná se o jednu z více historek, které vypovídají o tom, že Kosmas skutečně chtěl své čtenáře nejen poučit, ale i pobavit a které zároveň sloužily jako výplň části kroniky odehrávající se v letech, která strávil Kosmas na studiích v zahraničí.

O dalších ustanoveních práva kanonického svědčí poslední 51. kapitola druhé knihy, v níž Kosmas popisuje kterak k nám zavítal jakýsi lžibiskup jménem Rotpert a konal zde řadu biskupských pravomocí jako například svěcení kostelů a duchovních či udělování svátosti křtu. Poté, co se rozneslo, že není biskupem, musel papež rozhodnout, zda a jaké účinky činnost tohoto lžibiskupa vlastně měla. Papež Klement III. pak rozhodl tak, že kostely je třeba vysvětit znovu, ale vysvěcení duchovní se naopak již podruhé světit nemají, „nýbrž mají toliko stát mezi svěcenci při svěcení a pouhým vzkládáním rukou přijmout požehnání.“ Rovněž lžibiskupem pokřtěné osoby neměly být křtěny opětovně.

4.3 Třetí kniha

Třetí a poslední kniha obsahuje 62 kapitol a zahrnuje roky 1092-1125. Opět navazuje na knihu předchozí a začíná se vládou a činy knížete Břetislava II. Konec kroniky připadá na rok 1125, v němž byl na knížecí stolec povýšen kníže Soběslav I. a v němž Kosmas, jak již bylo uvedeno, zemřel. Obsah posledních

¹⁵⁷ srov. TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmas: studie s výběrem z Kosmovy Kroniky*. Praha: Svobodné slovo, 1966. Odkazy pokrokových osobností, s. 190.

čtyř kapitol třetí knihy, které Kosmas ke kronice připojil těsně před svou smrtí, svědčí o tom, že je náš kronikář zřejmě zamýšlel jako součást knihy čtvrté, kterou však již bohužel nestačil dokončit.

Opět se budu opakovat, když uvedu, že osou Kosmova pojetí českých dějin jsou panovníci, oni také vystupují v celé kronice do popředí. Zvláště první dvě knihy, které jednají o minulosti, si všímají vlastně pouze panovníků, všechny ostatní složky společnosti (kromě biskupa) v nich vystupují jen zřídka. Panovník tu jedná téměř všude úplně samostatně, jeho rozhodnutí se zdají být úplně suverénní a ničím jiným než jeho vůlí neovlivněná, ve třetí knize se však obraz podstatně mění. Zde už je z Kosmova líčení jasně vidět, že knížete „dělají“ jeho věrní, s jejich pomocí se dostává na trůn a kníže se jim za to také odvděčuje. Vystupují aktivně v jeho jednáních jako rádcí nebo vykonavatelé jeho úmyslů, často ho k nejrůznějším věcem přemlouvají nebo dokonce nutí.¹⁵⁸ Svědčí to o stále vzrůstající moci šlechty na přelomu 11. a 12. století.

4.3.1 Úvod

Třetí knize předchází úvod, v němž se Kosmas omlouvá a vysvětluje, že řeší dilema, zda se věrným zachycením skutečnosti vystavit případnému hněvu mocných, nebo jestli si účelově vymýšlet, přikrašlovat nepohodlnou pravdu, čímž by zase riskoval, že bude pokládán za lháře a pochlebníka. Podle autoritami posvěcené definice bylo navíc hlavní historikovou povinností psát pravdivě. Východiskem z dilematu středověkých dějepisců píšících o činech současníků se stával selektivní přístup k pravdě, spočívající v zamlčení těch skutečností, které byly příliš ožehavé.¹⁵⁹ Rovněž tak náš kronikář uvedl, že zaznamená pouze něco málo z činů jeho současníků a podrobné vylíčení jejich skutků ponechá až jejich potomkům.

4.3.2 Přemyslovští vládci ve třetí knize

Vratislav II. měl celkem 6 synů. Kromě stejnojmenného syna Vratislava, který zemřel jako dítě, a Boleslava, který se stal „pouze“ olomouckým knížetem, se všichni ostatní stali českými knížaty. Děj poslední knihy kroniky se pak až na jednu výjimku odehrává právě za jejich vlád. Onou jedinou a krátkou výjimkou

¹⁵⁸ TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmas: studie s výběrem z Kosmovy Kroniky*. Praha: Svobodné slovo, 1966. Odkazy pokrokových osobností, s. 186.

¹⁵⁹ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. 7. vyd., s. 222.

je vláda Vratislavova synovce knížete Svatopluka (1107-1109). Vláda Vratislavových synů spadá do let následujících: Břetislav II. (1092-1100), Bořivoj II. (1101-1107, 1109-1110 a 1117-1120), Vladislav I. (1109, 1110-1117 a 1120-1125) a Soběslav I. (1125-1140), jehož vlády se kronika pouze dotkne v pár závěrečných kapitolách.

Prvního z přemyslovských knížat třetí knihy, Břetislava II., měl Kosmas ve zvláštní oblibě. Doslova jej nazval „vynikající hvězdou mezi všemi knížaty“ (III, 23). Nekriticky v něm vidí posledního spravedlivého knížete. Spolu s „Břetislavem Mladším“ prý umírá v Čechách Spravedlnost, padá poslední opora stařešinského řádu, jehož porušování vede následně k „velkému chaosu“, k bratrovražedným bojům („válkám více než občanským“).¹⁶⁰

Hned z první kapitoly poslední knihy se dozvídáme, že kníže Břetislav II. bojoval za dodržování dekret svého děda Břetislava I. přijatých roku 1039. Je zřejmé, že některá ustanovení totiž nebyla zcela dodržována. Vesničané, dle Kosmy „ještě napolo pohané“, totiž nadále zachovávali určité zakázané zvyky jako například pohřbívání svých mrtvých v lesích a na polích.

Po smrti pražského biskupa Kosmy využil kníže Břetislav svého tehdy běžně přijímaného obyčejového práva „volit ženicha církve“, to jest právě biskupa. Kníže navrhnul roku 1099 zvolit kaplana Heřmana. Zemský sněm jeho návrh na konci února schválil a říšský císař Jindřich IV. následně v dubnu téhož roku provedl jeho investituru. Zajímavé je, že Heřman v té době ještě nebyl vysvěcen na kněze, ale byl pouze jáhnem. I dnes je přitom svátost kněžství jedním z předpokladů biskupství, které bylo a stále je nejvyšším stupněm kněžství.¹⁶¹ Uvedené tedy bylo v rozporu s kanonickým právem, neboť Heřman byl na kněze vysvěcen až po své investituře v červnu roku 1099, a to společně s naším kronikářem. Biskupské svěcení nakonec Heřman dosáhl v dubnu roku 1100.

Abych dodržel uvedení všech biskupů v kronice, musím zmínit, že kromě uvedeného biskupa Heřmana ve třetí knize dále vystupují pražský biskup Menhart a olomoucký biskup Jan II. (1104-1126).

Další důležitý čin knížete Břetislava II. se váže k roku 1099, kdy si na císaři Jindřichovi IV. vyprosil, „aby dal jeho bratru Bořivojovi praporec“ a aby tak všem Čechům, kteří s ním k císaři tehdy do Řezna přišli, dal najevo, že po jeho smrti má být na knížecí stolec pozdvižen právě jeho bratr Bořivoj.

¹⁶⁰ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. 7. vyd., s. 253.

¹⁶¹ srov. Kán. 378 § 1 odst. 4 Kodexu kanonického práva (1983).

Bořivoj II. pak byl skutečně po vraždě svého bratra Břetislava se všeobecným souhlasem nastolen knížecí trůn na Boží hod vánoční roku 1100. Proč je to pro nás důležité? Došlo tak totiž k prvnímu výslovnému porušení práva seniorátu, které bylo zavedeno teprve roku 1055. Nejstarším žijícím členem rodu Přemyslovců byl totiž Břetislavův a Bořivojův bratranec Oldřich. Ten ostatně také za svá nástupnická práva bojoval a proti nastolení Bořivoje protestoval, neboť neproběhlo „podle platného obyčeje vlasti“. Přestože Oldřichova věc byla spravedlivá, jeho nárok na české knížectví ztrácel praktický dosah, neboť byl brněnským údělníkem a k pražskému trůnu vždy měli blíže Přemyslovci čeští.

Jest v tom jakoby něco symbolického, že Bořivoj ujímá se vlády téměř na samém rozhraní dvou věků. Jeho vláda znamená opravdu začátek neveselého období dějin českých.¹⁶² Právě nad obdobím následujícím po smrti Břetislava II. roku 1100 až do Kosmovy smrti roku 1125, které lze nazvat „obdobím zápasu o pražský trůn“, vyzařuje z kroniky jasné znechucení jejího autora. Kosmas přitom opakovaně hovoří o „válkách více než občanských.“ Zajímavé ale je, že ze špatných poměrů v zemi zřejmě neobviňoval Přemyslovce, ale spíše starší země (předáky).

Ve třetí knize již bohužel mnoho právních institutů nenalezneme, neboť se povětšinou zaměřuje právě na spory o trůn českého knížete, který během těchto 25 let celkem šestkrát změnil svého „vlastníka.“ Hlavními aktéry jsou pochopitelně Bořivoj II., Svatopluk, Vladislav I. a Soběslav I., tedy již zmíněná česká knížata vyskytující se ve třetí knize. Kosmas se v poslední knize rovněž často věnuje i bitvám římsko-německého krále Jindřicha V., v nichž Češi stáli po jeho boku. Rovněž se zmiňuje o jeho císařské korunovaci roku 1111, kdy v Římě „podle obyčeje králů přijal císařské odznaky.“ (III, 38).

Pokusím se dále shrnout zbytek podstatných událostí třetí knihy.

Poté, co byl Bořivoj II. připraven o vládu svým bratrancem Svatoplukem, stěžoval si na toto bezpráví právě u zmíněného římsko-německého krále Jindřicha V., jemuž za navrácení českého knížectví, které mu bylo nespravedlivě odňato, slíbil množství zlata a stříbra. V následujícím příkazu Jindřicha V. knížeti Svatoplukovi je opět ilustrován vztah panovníka Říše římské vůči českému knížeti: „Při koruně na své hlavě ti vzkazuji a nařizuji, aby ses ke mně bez odkladu dostavil. Opozdíš-li se s příchodem, navštívím zcela jistě já brzy tebe

¹⁶² NOVOTNÝ, Václav. *České dějiny, Dílu I. část 2: Od Břetislava I. do Přemysla I.* Praha: Jan Laichter, 1913, s. 404.

a tvou Prahu ve spravedlivosti a v soudu.“ (III, 20). Když kníže Svatopluk vyslyšel královo nařízení, byl okamžitě vsazen do říšského žaláře, odkud byl propuštěn až proti slibu zaplacení „hory stříbra.“

Paradoxní je, že Kosmas knížete Svatopluka nijak neviní z toho, že zbavil Bořivoje II. knížecího trůnu. V jeho očích se jedná o knížete moudrého a statečného, jehož veškerá pochybení v podstatě klade za vinu rodu Vršovců. Svatopluk měl Bořivoje zbavit trůnu právě na rady některých z členů tohoto rodu. Později si ovšem sám uvědomil, jak a proč proti svému bratranci zhřešil. Krutým trestem, který za to Vršovce dle kroniky roku 1108 od Svatopluka očekával byl pokyn k vyvraždění celého jejich rodu bez rozdílu věku. Jak je ale pro tuto dobu často příznačné, kníže Svatopluk sám byl nakonec o rok později zavražděn během polského tažení krále Jindřicha V. Kosmas přitom jeho násilnou smrt dává právě do příčinné souvislosti s vyvražděním rodu Vršovců, neboť na Svatopluka měl jako pomstu spáchat atentát jeden z přeživších členů tohoto rodu – jistý Jan, syn Čestův.

Po smrti Svatopluka byl roku 1109 svolán knížetem jeho mladší bratr Ota II. Olomoucký. Toto svolání ovšem nebylo legitimní, neboť proběhlo bez souhlasu Čechů a pražského biskupa pouze ze strany vojska svolaného k polskému tažení, během něhož byl Svatopluk zavražděn. Volba Oty byla přesto potvrzena i římským králem Jindřichem V. Pražský biskup Heřman ale ve stejné době spolu s některými předáky prosadil dodržení nástupnické dohody, která měla být uzavřena roku 1107 mezi bratranci Svatoplukem a Vladislavem I., dle níž měl být na knížecí stolec povýšen Vladislav, pokud svého bratrance přežije. Výsledkem vsutku bylo zvolení Vladislava I. roku 1109 českým knížetem. Ten následně uzavřel s Otou smír podpořený novou nástupnickou dohodou.

Pokud jde o samotnou vládu Vladislava I., Kosmas se v souladu s tím, co uvedl v úvodu třetí knihy, zdráhá jakkoliv ji hodnotit. Doslova přitom uvedl: „O jeho ctnostech a slávě uznávám za vhodné prozatím pomlčet, dokud dlí na tomto světě, abychom si neutržili výtku pochlebenství nebo, kdybychom ho méně chválili, abychom neupadli v obvinění, že mu chvály ubíráme.“ (III, 28).

Následovaly mocenské boje, do kterých se znovu zapojil i Bořivoj II. Tyto nakonec rozhodla až intervence armády Jindřicha V., po níž se vlády roku 1110 znovu ujal Vladislav I., který si tuto vojenskou pomoc objednal. Bořivoje II. na druhé straně čekalo vyhnanství a říšské vězení.

Vladislav I. následně přes uzavřený smír zajal ještě roku 1110 Otu II. Olomouckého a dal ho na několik let uvěznit. Důvodem přitom mělo být, „aby potrestáním zmoudřel a on sám poznal i jeho potomci aby si byli vědomi toho, že moravská země a její panovníci jsou vždy pod mocí knížete českého, jak to náš děd svaté paměti Břetislav, jenž tu zemi jako první podrobil svému panství, nařídil.“ (III, 34). Kosmas si však odporuje, neboť v první knize prohlásil za dobyvatele Břetislavova otce Oldřicha. Sama Vladislavova řeč pak definuje vztah druhé generace moravských knížat k seniorovi.¹⁶³ Ota byl nakonec Vladislavem na konci roku 1113 z vězení propuštěn s tím, že mu bylo rovněž vráceno údělné Olomoucko (III, 39).

Bořivoj II. byl o několik let později, konkrétně roku 1117, znovu dosazen na pražský trůn poté, co jej Vladislav I. povolal zpět z vyhnanství a sám bez zjevných důvodů abdikoval (III, 43). Nicméně události opětovně nabraly obratu a Bořivoj II., který na trůnu vydržel pouze tři roky, byl roku 1120 opětovně sesazen právě Vladislavem I. a českými předáky. Důvody nejsou z kroniky známy, neboť se o nich frustrovaný Kosmas zřejmě opět nechtěl rozepisovat. Byla to asi hlavně jeho neschopnost, která přivedla jeho pád.¹⁶⁴ Bořivoj následně roku 1124 umírá ve vyhnanství v Uhrách.

Roku 1125, posledního roku Kosmova života i jeho kroniky, se vlády ujal Soběslav I., poslední žijící syn krále Vratislava I., jehož cesta na trůn byla velmi spletitá. Soběslav totiž od roku 1107 přebýval v Polsku na dvoře Boleslava III. Křivoústého, kde začal formovat centrum opozice proti svému bratrovi knížeti Vladislavovi I. Odtud pak například roku 1110 provedl výpad do Čech. Roku 1115 ovšem došlo ke smíření Soběslava a Vladislava, který navíc Soběslavovi udělil moravské země. Další obrat nastal roku 1123, kdy Vladislav, z důvodů, o nichž kronika znovu mlčí, zdvihl proti Soběslavovi zbraně a vypudil ho i se všemi jeho lidmi z Moravy. Nakonec ale na smrtelné posteli vážně nemocný kníže Vladislav I. opět svého bratra přijal, smířil se s ním a prohlásil jej svým nástupcem, čímž Soběslavovi navrátil jeho dědická práva. O Soběslavově vládě, která konečně přinesla delší stabilizaci poměrů v Čechách, již bohužel Kosmas nic zaznamenat nestihnul.

¹⁶³ KOSMAS. *Kronika Čechů*. 8. vyd., s. 244, pozn. 234.

¹⁶⁴ NOVOTNÝ, Václav. *České dějiny, Dílu I. část 2: Od Břetislava I. do Přemysla I.* Praha: Jan Laichter, 1913, s. 532.

4.3.3 Právní instituty ve třetí knize

Třetí kniha má už spíše analistický charakter, prosté vypravování tu převažuje nad „epickou“ snahou po dramatickém vyzdobení děje.¹⁶⁵ V této závěrečné knize kroniky, která se velmi výrazně zaměřuje na boje o český trůn, proto již nenalezneme ani mnoho právních institutů. Ty, které se mi zde přesto podařilo identifikovat, uvádím níže.

V subkapitole 4.2.7 jsem krátce hovořil o vlastnickém právu a o tom, kterak soukromý majetek velmožů požíval určité nedotknutelnosti ze strany panovníka. Krátká vsuvka v kapitole 4 třetí knihy však vypovídá o tom, že zcela jistě nešlo o nedotknutelnost absolutní. Kosmas zde totiž zaznamenal, že kníže Břetislav II. nechal nejen zabavit všechno jmění velmoži Mutinovi, správci jednoho z nejdůležitějších českých hradů v Litoměřicích, ale rovněž ho i s několika jeho příbuznými vypověděl do Srbska. Důvodem přitom byla pouze osobní nevráživost a nenávisť knížete k rodu Vršovců, z něhož Mutina pocházel. Pomsta je vůbec jedním z oblíbených motivů Kroniky Čechů. Jen dodám, že prakticky ihned po smrti Břetislava se Mutina mohl nejen vrátit zpět, ale rovněž dostal zpět do správy i hrad Litoměřice, který dříve držel.

Když už jsem se dotkl rodu Vršovců, jediné další názvy původních rodů, které sice díky Kosmově kronice známe, ale nic bližšího o nich nevíme, jsou Munici a Těptici. Část historiků se domnívá, že zmíněné rody jsou zbytky staré rodové šlechty, jiní v nich vidí už novou úřednickou šlechtu vzniklou v knížecích službách. Tento druhý názor se zdá být pravděpodobnější.¹⁶⁶ Naopak o rodu Vršovců se toho dozvídáme poměrně dost, ovšem nic pozitivního. Kosmas je doslova nazývá „nenávislným rodem a zlým pokolením.“ Jsou to Kosmovi démoni, „profesionální vrazi knížat, vyjma sv. Václava mají na svědomí všechny přemyslovské panovníky, kteří nezemřeli přirozenou smrtí (Jaromír, Břetislav II. a Svatopluk), zároveň oběti trojího vyvražďování (v kronice jsou nicméně uvedeny jen dva masakry: 1003 a 1108), především ale „jedna z největších záhad českých raně středověkých dějin“.¹⁶⁷

Vršovci, staré, svým původem nepochybně předstátní „příbuzenstvo“, nebyli žádným Kosmovým výmyslem. Hráli důležitou roli již dávno před

¹⁶⁵ TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha: Academia, 1968, s. 157.

¹⁶⁶ srov. TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmas: studie s výběrem z Kosmovy Kroniky*. Praha: Svobodné slovo, 1966. Odkazy pokrokových osobností, s. 187.

¹⁶⁷ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. 7. vyd., s. 261.

Kosmovou dobou.¹⁶⁸ Právě na příkladu osudu tohoto rodu lze ilustrovat další z institutů středověkého práva: krevní mstu.

Naši předci znali krevní mstu a i pojem viny, který měl ale v 6.-9. století jiný obsah než dnes. Vina byla v podstatě chápána jako zevní příčina msty. Ta mohla mít ráz krevní nebo majetkový, kdy za zlý čin bylo nutné zaplatit pokutu, vykoupit se.¹⁶⁹ V případě krevní msty šlo o uplatnění zásady známé již z Chamurappiho zákoníku „oko za oko, zub za zub“. Krevní mstu, v rámci níž se uplatňovala kolektivní odpovědnost, pak mohli vykonat i příbuzní. Již nejstarší zprávy ukazují rod v tomto světle, za viny jednotlivců trpí celé rody, a názor tento drží se velmi dlouho.¹⁷⁰ Rovněž bylo možné obrátit se na církevní osobu (arcipresbitera), která se následně obrátila na hradecký či knížecí soud. Krevní msta se mohla uplatnit pouze vůči vnějšímu světu. Uvnitř společenské jednotky (rodu) byla nepoužitelná. Zde se narušení tradičního řádu (ať již k němu došlo jakýmkoliv způsobem) řešilo obětí, kterou mohl být skutečný pachatel, či mohla být zástupná, posléze i jen symbolická. Společenství se vykonáním oběti osvobodilo, očistilo, a opět byl nastolen řád (díky čemuž třeba pominula epidemie). Rituálním zabitím obětovaného bylo odděleno nečisté násilí od očištěného, které nevede k dalšímu prolití krve. Proto bylo možno obětí nahradit krevní mstu, jejíž řetězení se vykonáním oběti zastavilo.¹⁷¹

Na vyvraždění rodu Vršovců se rovněž dále ukazuje, že kníže se často nemohl jen tak zbavit nepohodlných velmožů vraždou, i když to nebylo výjimkou, ale většinou byl nucen v takovém případě postupovat cestou „práva“, tj. formálně – s uvedením postačujících důvodů – provinilce odsoudit. ... Musel na shromáždění velmožů své rozhodnutí oznámit a uvést důvody, které ho k němu vedou, velmoži pak vyjádřili svůj souhlas „zmateným reptáním“. V teorii byli velmoži povinni knížeti věrností a její porušení mohl kníže trestat, stejně tak byl na druhé straně ovšem kníže povinen „věrností“ svým velmožům a při jejím porušení mu oni mohli vypovědět svou věrnost. V praxi se ovšem vzájemný vztah řídil momentálním mocenským poměrem; ve starších dobách bylo pravděpodobně

¹⁶⁸ BARTLETT, Robert, SOMMER, Petr, Dušan TŘEŠTÍK a Josef ŽEMLIČKA, eds. *Přemyslovci: budování českého státu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 276.

¹⁶⁹ srov. ADAMOVIČ, Karolina, Antonín LOJEK, Karel SCHELLE a Jaromír TAUCHEN. *Velké dějiny země Koruny české. Tematická řada, Právo*. Praha: Paseka, 2017, s. 70-71.

¹⁷⁰ NOVOTNÝ, Václav. *České dějiny, Dílu I. část 1: Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*. Praha: Jan Laichter, 1912, s. 493.

¹⁷¹ VOJÁČEK, Ladislav, Karel SCHELLE a Vilém KNOLL. *České právní dějiny*. 3. upravené vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2016, s. 29.

postavení knížete mnohem silnější než v době bojů o trůn, kdy byl panovník na své věrné vlastně odkázán.¹⁷²

Něco dalšího o postavení předáků tehdejší doby vypovídá příběh předáka Vacka. Vyplyvá z něj, že předáci ještě nebyli dědičnou šlechtou, uzavřeným stavem. V souvislosti s nimi se hovoří o rané či „úřednické“ šlechtě, což vystihuje podstatu jejich odlišnosti od vrcholně středověké „pozemkové“ šlechty. Nežili z vlastnictví půdy a lidí, nýbrž z knížecí služby, z přidělených úradů.¹⁷³ Hlavním kritériem pro nejvyšší úřady v této době zatím nebyla urozenost, nýbrž užitečnost panovníkovi a schopní jedinci se mohli prosadit bez ohledu na svůj původ. Právě neurozený předák Vacek, doslova „narozený pod selským mlýnem“ (I, 35), je k roku 1111 v kapitole 37 třetí knihy uváděn jako dvorský palatin. Tento úřad, překládaný jako „správce knížecího dvora“, byl nejvyšším zemským úřadem; jeho vykonavatel zastupoval panovníka a velel vojsku.¹⁷⁴ Tento úřad existoval v českém prostředí jen krátce. Na počátku 12. století o něm zprávy zcela mizí.¹⁷⁵

Na závěr dodejme, že Vackův skon je poměrně typický pro tehdejší dobu. Byl totiž zavražděn roku 1113 vojáky pozdějšího knížete Soběslava I., který se obával toho, že se ho kníže Vladislav I. chystal právě na radu Vacka zajmout (III, 39).

Zejména z řádek třetí knihy kroniky je zřejmé, že politika byla tehdy vlastně neustálým bojem, bojem družin jednotlivých Přemyslovců, bojem na život a smrt. Jedině ten Přemyslovec, který se souhlasem „všech Čechů“ dosedl na kamenný knížecí stolec, mohl vládnout zemi a udílet svým „věrným“ výnosné úřady. Jenže cesta k tomuto posvátnému kameni často vedla – abychom parafrázovali expresivní metaforu, kterou Kosmas vložil do úst Svatoplukova předáka Budivoje, syna Chřenova – přes most z lebek padlých bojovníků (III, 19).¹⁷⁶

¹⁷² srov. TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmas: studie s výběrem z Kosmovy Kroniky*. Praha: Svobodné slovo, 1966. Odkazy pokrokových osobností, s. 189.

¹⁷³ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. 7. vyd., s. 258.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 259.

¹⁷⁵ ADAMOVÁ, Karolina. *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě: přehled vybraných otázek*. Praha: C.H. Beck, 2000. Beckovy právnické učebnice, s. 28.

¹⁷⁶ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. 7. vyd., s. 266.

5. Závěr, shrnutí a význam kroniky jako pramene práva

Kosmas sepsal poutavé vyprávění, jemuž sice můžeme vytknout nepřesnosti v chronologii i v jiných faktografických údajích, ale nemůžeme mu upřít schopnost vytvořit ucelený pohled na české dějiny, jejich filozofii a morálku, a podat obraz českých dějin plastickým a umělecky účinným stylem.¹⁷⁷

Různé publikace a učebnice literatury či dějepisu oprávněně líčí Kosmovu kroniku jako dílo mimořádné literární hodnoty, z českého pohledu pravděpodobně nejzásadnější dílo své doby a zakladatelské dílo české historiografie, které dosáhlo vsutku evropské úrovně. Kupříkladu první dva díly českých dějin Václava Novotného z roku 1912 a 1913, s nimiž jsem rovněž pracoval, jsou na Kosmovi velmi závislé. Je to přirozeně dáno skutečností, kterou je rovněž třeba mít stále na mysli, a sice, že kronikářský obraz událostí Kosmovy současnosti je závislý na tom, co nám zachoval Kosmas, protože jeho líčení můžeme jen velmi zřídka kontrolovat jiným prameny; je to navíc možné pouze v těch případech, kdy se česká politika nějak dotýkala politiky sousedních národů.¹⁷⁸

V této práci jsem se pokusil analyzovat Kosmovu kroniku jako poznávací pramen práva. Po krátkém úvodu (kapitola 1) jsem shrnul veškeré dostupné informace, které se nám dochovaly o jejím autorovi (kapitola 2). Kapitola 3 je věnována jednak stručnému zasazení kroniky do historického kontextu doby, o níž pojednává a v níž vznikala, jednak pojednání o hlavních aktérech dané doby. Následuje nejdůležitější kapitola 4, v níž jsem se zabýval všemi třemi knihami kroniky. Konkrétně jsem vždy popsal důležité okamžiky vlád většiny přemyslovských panovníků až do počátku 12. století, zejména pokud se nějak týkaly práva. Hlavně jsem zde ale rozebral jednotlivé právní instituty, které lze v kronice nalézt. Ukázalo se přitom, že až na poslední knihu je jich zde celá řada.

Snad se mi na stránkách této práce podařilo ukázat, že Kosmova Kronika Čechů je cenným dílem i z pohledu právního. Přiznám se, že mě samotného při čtení kroniky a psaní této práce překvapilo, kolik zde nalezneme právních institutů ať už práva veřejného (zejm. ústavního, správního a trestního), soukromého (zejm. otázky práva vlastnického či manželského) nebo kanonického. Právo skutečně je onen pověstný multidimenzionální fenomén, jak o něm hovoří

¹⁷⁷ MACHALA, Lubomír, Josef GALÍK, Erik GILK, Petr HORA, Jana KOLÁŘOVÁ, Petr KOMENDA, Radek MALÝ, Eduard PETRŮ, Martin PODIVÍNSKÝ, et al. *Panorama české literatury*. Praha: Knižní klub, 2015. Universum (Knižní klub), s. 24.

¹⁷⁸ srov. TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmas: studie s výběrem z Kosmovy Kroniky*. Praha: Svobodné slovo, 1966. Odkazy pokrokových osobností, s. 97.

ve své učebnici Teorie práva profesor Gerloch¹⁷⁹ a který se nerozlučně prolíná s životem celé společnosti.

Kosmův význam lze spatřovat zejména v tom, že jako dějepisec patří mezi první historiky, kteří v 11. a 12. století psali dějiny nových národních států. Ve své Kronice Čechů nám jako první podává ucelený obraz českého národního cítění své doby.¹⁸⁰ Podává nám první teorii původu Čechů a první teorii státu v českých dějinách.¹⁸¹ František Palacký, kterého lze pokládat za zakladatele moderního českého dějepisectví, rozdělil v úvodu ke svému „*Ocenění starých českých dějepisců*“ vývoj české historiografie na tři stadia. První – „kosmovské“, sahalo až do roku 1540, do doby, kdy vznikla Hájkova kronika, kterou začalo období „hájkovské“. To trvalo až do roku 1760, kdy Dobner položil základy dějepisectví moderního. Vývoj však neměl jednoznačně vzestupný charakter, hájkovské období bylo podle Palackého dobou hlubokého úpadku i ve srovnání s obdobím „kosmovským“. Kosmas se tak stal „českým Herodotem“, zakladatelem národního dějepisectví, který určil jeho vývoj na dlouhá staletí. Palacký tedy přisoudil Kosmovi význam opravdu zakladatelský a přihlásil se k němu jako ke svému předchůdci.¹⁸²

Kosmova kronika je vlastně jakási politická sociologie, dědičné zatížení českých vzdělavců. Podle Kosmy nespojovalo český národ jenom vědomí, že pochází od společného předka (to si představoval vždy a všude každý primitivní kmen), ale to, že uzavřel s knížecím rodem jakousi „společenskou smlouvu“. Čechové byli tedy nejenom kmenem, ale společenstvím lidí, kteří jsou poddanými knížete a jsou s ním spojeni pouty poslušnosti a věrnosti, k níž se zavázali již v dávnověku, když si zvolili předka dynastie za panovníka. Nespojuje je „krev“, ale politika. Říman, třeba Cicero, by řekl, že jsou „*populus*“ – politicky aktivní občané. Kosmovi se tak podařilo vyjádřit přesvědčivě a srozumitelně skutečnost, která v jeho době byla již zřejmá, že totiž existuje národ, který je jasnou politickou jednotkou, vymezenou vztahem ke knížeti. A protože kníže ztělesňoval stát, znamenalo to, že jde o „státní“, politicky vymezený národ. Čechem nebyl ani tak ten, kdo mluvil česky (čeština té doby se ostatně lišila třeba

¹⁷⁹ GERLOCH, Aleš. *Teorie práva*. 6., aktualiz. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2013, s. 21.

¹⁸⁰ srov. TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmas: studie s výběrem z Kosmovy Kroniky*. Praha: Svobodné slovo, 1966. Odkazy pokrokových osobností, s. 83.

¹⁸¹ srov. BARTLETT, Robert, SOMMER, Petr, Dušan TŘEŠTÍK a Josef ŽEMLIČKA, eds. *Přemyslovci: budování českého státu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 522.

¹⁸² TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha: Academia, 1968, s. 9.

od polštiny ještě méně než dnes od slovenštiny), ale ten, kdo je poddaným, či ještě spíše „věrným“ knížete. ... Kosmas a jeho následovníci dali národu pevnou představu o tom, čím je a čím by měl být, představu, která přispěla k neobyčejné a v Evropě výjimečné stabilitě českého středověkého státu a která působila i mnohem déle, i v době, kdy se český národ v 19. století začal obrozovat na nových základech.¹⁸³

Vše shora uvedené lze jednou větou shrnout takto: Kosmas ve svém díle zformuloval prvotní podobu státní ideje a jakýsi národní program Čechů. Ano, nebyl často zcela objektivní. Nejspíše by bylo možné mu vytknout určitou „stranickost“ a patriotismus spočívající v neutuchající obhajobě vládnoucích Přemyslovců a jejich činů oproti okolním vládcům a zemím. V případě sporů mezi mocí světskou a mocí církevní pak jakožto duchovní poměrně pochopitelně stál na straně církevních představitelů. Zřejmé je to zejména ve druhé knize v případě sporu prvního českého krále Vratislava s pražským biskupem Jaromírem. Je rovněž pravděpodobné, že Kosmas v jím zaznamenaných událostech často nechyboval nevědomky, ale vždy s určitým úmyslem. Za ten bychom mohli označit již ve třetí kapitole zmíněnou snahu o zachování silných a jednotných českých zemí, ve kterých by vládl mír. Důležité ale je také to, že Kosmas se držel jemu známých historických pramenů a tradice, které také ve svém díle pečlivě rozlišoval a označoval. Kosmas tedy neměnil a nevymýšlel ani tak skutečnosti, jako je spíše zamlčoval.¹⁸⁴ Ve středověké teorii historie bylo totiž jedno jasné na první pohled: všichni historikové té doby, Kosmy nevyjímaje, se shodují v tom, že jejich hlavním úkolem je psát pravdu.¹⁸⁵ I proto opakovaně zdůrazňuje, upozorňuje a rozlišuje, kdy se jedná o historii, kdy o vypravování a kdy o věci viděné, slyšené či smyšlené.

Na Kosmovu Kroniků Čechů se samozřejmě dá pohlížet z řady úhlů pohledu. Doufám, že se mi v této práci podařilo ukázat nezanedbatelný význam tohoto díla i z pohledu právního. Chtěl bych se omluvit, pokud jsem se ve své práci dopustil určitých historických nepřesností či zjednodušení. Vzhledem ke svým nepříliš rozsáhlým znalostem popisovaného období jsem vycházel pouze ze studia a informací uvedených pramenů. Zároveň jsem se v souladu se zadáním této práce, obdobně jako Kosmas při psaní jeho kroniky, snažil co nejvíce držet

¹⁸³ KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. 7. vyd., s. 16.

¹⁸⁴ TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha: Academia, 1968, s. 13.

¹⁸⁵ srov. Tamtéž, s. 99.

tématu a vystihnout to nejdůležitější. Některá místa by si zřejmě zasloužila i více rozvést, ale často se jedná o poměrně složitou problematiku samu o sobě, která by vyžadovala podrobnější studium a dle mého názoru by patřila spíše do jinak zaměřené práce. Já jsem pohlížel na Kosmovu kroniku zejména jako na pramen práva a pokusil jsem se, pokud možno vyčerpávajícím způsobem, vyhledat a blíže popsat veškeré právní instituty v ní uvedené. To bylo obtížné zejména v poslední knize kroniky, kde už jich příliš nenalezneme. Zřejmě se i tak může zdát, že občas, zejména při popisu vlád jednotlivých přemyslovských panovníků, trochu odbíhám od vytyčeného cíle. Mám ale za to, že bez alespoň zběžného, byť často zkratkovitého, nastínění historických souvislostí by tato práce jako celek nedávala smysl. V podrobnostech za účelem případného doplnění historických souvislostí odkazuji čtenáře nejen na seznam použité literatury, ale i na řadu dalších dostupných pramenů věnujících se zkoumané tématice a danému období.

Nedělám si plané představy ani naděje o tom, že by si tuto mou skromnou a v mnohém jistě nedokonalou práci mělo v budoucnu přečíst více lidí. Myslím však, že může dobře sloužit pozdějším zájemcům o Kosmovu kroniku či o středověké právo do počátku 12. století, a to zejména jako úvod do problematiky či stručná mapa poskytující přinejmenším přehled alespoň základní literatury. Budu velice rád, pokud Vám jako taková pomůže.

Zastav, Múzo, svůj krok, již dosti jsi stvořila kronik. Řekni, když skončena báseň: „Bud' sbohem, čtenáři milý!“ (II, 51).

Resumé

This diploma thesis deals with The Cosmas' Chronicle of the Czechs from a legal point of view. This thesis is mainly of an analytical nature and its main goal is to look at the Chronicle as a source of law and try to identify and describe all the legal institutes that can be found in all three books of the Chronicle.

The first chapter, which is a brief introduction to the thesis, is followed by the second chapter, where I tried to summarize everything we know about Cosmas.

The third chapter is supposed to give you some historical context about the times in which the Chronicle takes place and about the most important institutes of this early medieval period.

The fourth chapter is the main core of this thesis. It contains all the legal institutes that can be found in the Chronicle. This chapter is divided into three subchapters just as the Chronicle is divided into three books. Each subchapter is further subdivided and contains essential facts about the Czech rulers, who are the main characters of the Chronicle, and the legal institutes that we can find in each book. The most important legal institutes are then outlined and analyzed.

The fifth and final chapter summarizes my conclusions and findings.

Seznam použité literatury a dalších pramenů

KOSMAS (edice a překlady):

- KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. Vyd. 7. (v Pasece 1.). Přeložil Karel HRDINA a Marie BLÁHOVÁ, úvod Dušan TŘEŠTÍK, komentáře Petr KOPAL, Praha: Paseka, 2005. ISBN 80-7185-515-4.
- KOSMAS. *Kronika Čechů*. Vyd. 8. (v této úpravě a v Argu 1.). Přeložil Karel HRDINA a Marie BLÁHOVÁ, revize, úprava překladu a poznámky Magdalena MORAVOVÁ, předmluva a poznámky Martin WIHODA, Praha: Argo, 2011. Memoria medii aevi. ISBN 978-80-257-0465-3.

Literatura:

- ADAMOVIÁ, Karolina. *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě: přehled vybraných otázek*. Praha: C.H. Beck, 2000. Beckovy právnické učebnice. ISBN 80-7179-282-9.
- ADAMOVIÁ, Karolina. *Prameny k dějinám práva v českých zemích*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2004. Dokumenty (Aleš Čeněk). ISBN 80-86898-04-0.
- ADAMOVIÁ, Karolina, Antonín LOJEK, Karel SCHELLE a Jaromír TAUCHEN. *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Právo*. Praha: Paseka, 2017. ISBN 978-80-7432-749-0.
- BARTLETT, Robert, SOMMER, Petr, Dušan TŘEŠTÍK a Josef ŽEMLIČKA, eds. *Přemyslovci: budování českého státu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009. ISBN 978-80-7106-352-0.
- BLÁHOVÁ, Marie, Jan FROLÍK a Nad'ea PROFANTOVÁ. *Velké dějiny zemí Koruny české. I. svazek, Do roku 1197*. Praha: Paseka, 1999. ISBN 80-7185-265-1.
- DIESTLER, Radek a Jana JŮZLOVÁ. *České dějiny v kostce*. Praha: Knižní klub, 2014. Universum (Knižní klub). ISBN 978-80-242-4638-3.
- GERLOCH, Aleš. *Teorie práva*. 6., aktualiz. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2013. ISBN 978-80-7380-454-1.
- LIŠKA, Vladimír. *Vládci českých zemí*. Praha: XYZ, 2016. ISBN 978-80-7505-437-1.
- MACHALA, Lubomír, Josef GALÍK, Erik GILK, Petr HORA, Jana KOLÁŘOVÁ, Petr KOMENDA, Radek MALÝ, Eduard PETRŮ, Martin

PODIVÍNSKÝ, et al. *Panorama české literatury*. Praha: Knížní klub, 2015. Universum (Knížní klub). ISBN 978-80-242-4818-9.

- MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Leges, 2010. Student (Leges). ISBN 978-80-87212-39-4.
- NOVOTNÝ, Václav. *České dějiny, Dílu I. část 1: Od nejstarších dob do smrti knížete Oldřicha*. Praha: Jan Laichter, 1912. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:85b350e0-0fec-11e8-8cd8-5ef3fc9bb22f>
- NOVOTNÝ, Václav. *České dějiny, Dílu I. část 2: Od Břetislava I. do Přemysla I.* Praha: Jan Laichter, 1913. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:9e2479a0-0fe8-11e8-8cd8-5ef3fc9bb22f>
- TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmas: studie s výběrem z Kosmovy Kroniky*. Praha: Svobodné slovo, 1966. Odkazy pokrokových osobností.
- TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmova kronika: studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha: Academia, 1968.
- TŘEŠTÍK, Dušan. *Mysliti dějiny*. Praha: Paseka, 1999. ISBN 80-7185-229-5.
- TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců*. Praha: Academia, 1981.
- VOJÁČEK, Ladislav, Karel SCHELLE a Vilém KNOLL. *České právní dějiny*. 3. upravené vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2016. ISBN 978-80-7380-575-3.

Ostatní prameny:

- Kodex kanonického práva (1983). Dostupné také z <https://is.muni.cz/el/1422/jaro2018/MVV19468K/um/CIC-1983CZ-Zednicek.pdf>
- KRZEMIENSKA, Barbara. *Boj knížete Břetislava I. o upevnění českého státu (1039-1041)*. Rozpravy Československé akademie věd – řada společenských věd. Praha: Academia, 1979. Ročník 85, sešit 5. ISSN 0069-2301.
- VESELSKÝ, Jiří. *K pravosti listu Jana XIII. v Kosmově kronice*. Listy filologické 111/1988, s. 76-82. ISSN 0024-4457. Dostupné také z: <https://kramerius.lib.cas.cz/uuid/uuid:31f7fbe0-4bfd-11e1-1418-001143e3f55c>